

ดนตรีผู้ไทย

THE PHU-THAI MUSIC

เจริญชัย ชนไพโรจน์
Jaroenchai Chonpairot

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University,
Maha Sarakham Campus

บทคัดย่อ

ผู้ไทย เป็นชาวไทยสาขาหนึ่งปัจจุบันอาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ประเทศลาว และตอนเหนือของประเทศเวียดนาม วัฒนธรรมทางดนตรีของชาวผู้ไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. วัฒนธรรมโคราช เป็นวัฒนธรรมทางดนตรีของชาวโคราช ได้แก่ เพลงโคราชและลิเก
2. วัฒนธรรมกันทริม เป็นวัฒนธรรมของชาวจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ ซึ่งใช้เครื่องดนตรีและมีบทเพลงคล้ายคลึงกับดนตรีไทยเดิมของไทยภาคกลาง
3. วัฒนธรรมหมอลำ เป็นวัฒนธรรมของชนกลุ่มใหญ่ในภาคอีสาน ซึ่งมีหมอลำและหมอแคนเป็นหลัก ดนตรีของชาวผู้ไทยจัดอยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมหมอลำและหมอแคน แต่ที่ต่างไปจากกลุ่มหมอลำส่วนใหญ่ก็คือมีการใช้ปี่เป่าประกอบ

รายงานวิจัยนี้กล่าวถึงดนตรีของชาวผู้ไทยที่อาศัยอยู่ในจังหวัดกาฬสินธุ์ นครพนม มุกดาหาร และสกลนคร ทั้งด้านดนตรีประเภทบรรเลง และดนตรีประเภทขับร้องที่เรียกว่า “ลำผู้ไทย”

ดนตรีผู้ไทยเป็นมรดกเก่าแก่ของชาวไทยที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันซึ่งนอกจากความไพเราะของทำนองดนตรีแล้ว บทกลอน และถ้อยคำร้องของลำผู้ไทย ยังให้ความรู้เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของชาวผู้ไทยซึ่งนำศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง จึงนับว่าดนตรีผู้ไทย เป็นศิลปวัฒนธรรมที่มีคุณค่าสมควรได้รับการส่งเสริมและอนุรักษ์ไว้ให้เยาวชนไทยสืบไป

ABSTRACT

The Phu-thai are an ethnic Thai people group, living in the Northeast of Thailand, Laos and the north of Vietnam.

There are three main musical traditions in the Northeast of Thailand:

- 1. The musical tradition of Korat consists of Phleng Korat (the Korat folk song) and Li-kay (a type of folk opera of Central Thailand)*
- 2. The Kan-truem tradition is the musical tradition practiced by people in Changwat Surin, Buri Ram and Si Sa Ket. Musical instruments and repertoires of the Kan-truem tradition are similar to the court music of Central Thailand.*
- 3. The Lam tradition is the musical tradition of the majority of people in the Northeast. The main musical feature is poetical singing with Khaen (bamboo mouth organ). The Phu-thai music also belongs to the Lam tradition.*

This study covers the music of the Phu-thai who live in Changwat Kalasin, Nakhon Phanom, Mukdahan and Sakon Nakhon concerning both aspects : instrumental music and vocal music called Lam Phu-thai.

Phu-thai music is a Thai musical heritage that still survives in the Thai society. Besides, its tone system, the Lam Phu-thai poetical singings are harmonious and interesting in vocabulary, form of poetry, code of conduct and way of life which are worthwhile for study. The Phu-thai music is regarded as the musical cultural art which should be promoted and preserved.

คำนำ

วัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มคือ วัฒนธรรมโคราช วัฒนธรรมกันตริม และวัฒนธรรมหมอลำ ซึ่งแต่ละกลุ่มวัฒนธรรมต่างก็มีลักษณะพิเศษของตนเอง เช่น วัฒนธรรมโคราชอันได้แก่วัฒนธรรมของชาวนครราชสีมา มีมหรสพที่เป็นหลักคือ เพลงโคราชและลิเก วัฒนธรรมกันตริมซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชาวสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ มีมหรสพที่เป็นหลักคือ เจริญและกันตริม ส่วนวัฒนธรรมหมอลำนั้นเป็นวัฒนธรรมของชาวอีสานใน 13 จังหวัด ซึ่งได้แก่กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม มุกดาหาร มหาสารคาม ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย สกลนคร หนองคาย อุดรธานี และอุบลราชธานี มหรสพที่เป็นหลักของชาวจังหวัดเหล่านี้ก็คือ หมอลำและหมอแคน

จะเห็นได้ว่ากลุ่มวัฒนธรรมที่ใหญ่ที่สุดคือกลุ่มวัฒนธรรมหมอลำ ซึ่งหากจะแบ่งเป็นกลุ่มย่อยลงไปอีกตามลักษณะของเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบการลำแล้วก็จะแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือกลุ่มที่ใช้แคนเป่าประกอบแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งเรียกว่า กลุ่มลำแคน ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งนอกจากแคนแล้วยังมีปี่เป่าประกอบด้วย เรียกว่ากลุ่มลำปี่แคน และกลุ่มลำปี่แคนนี้ก็คือนักดนตรีของชาวผู้ไทย

คำว่า “ผู้ไทย” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง คนชาติไทยสาขาหนึ่งแถว
สิบสองจุไทย

นายถวิล เกษรราช กล่าวไว้ในหนังสือประวัติผู้ไทยว่า “ผู้ไทย” คำนี้เป็นชื่อชาติไม่ใช่พวก
เมื่อบอกว่าเป็นผู้ไทยก็คือไทย ผู้ไทยที่มีอยู่ในสิบสองจุไทย ชาวหลวงพระบางเรียกว่าลาวเก่า (คือพวกอ้าย-
ลาวเดิม) และมีในมณฑลยูนนานกับที่เมืองเซโปนฝั่งซ้ายลำแม่น้ำโขง คำว่า “ผู้ไทย” มีผู้สะกดต่างกัน
ไปหลายอย่าง เช่นผู้ไท ผู้ไทย ภูไท ภูไทย พูไท และพูไทย ในเรื่องนี้นายถวิล จันลาวงค์ กล่าวไว้ในหนังสือ
ผู้ไทยรำลึกกาฬสินธุ์ครั้งที่ 2 ว่า “ผู้ไทย” น่าจะเป็นคำที่ถูกคือหมายถึง “คนไทย” ส่วนคำว่า “ภูไทย”
นั้นน่าจะไม่ต้องตั้งเพราะชาวผู้ไทยไม่ใช่ผู้ที่ชอบอยู่บนเขา เพราะไม่สะดวกต่อการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลัก
ของชาวผู้ไทย

เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของคำว่า “ผู้ไทย” นายสุวรรณ สว่างโคตร อดีตผู้ใหญ่บ้าน
บ้านโพนสว่าง ตำบลกุดสิมคุ้มใหม่ อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ เล่าว่า คำว่า “ผู้ไทย” มาจากคำว่า
“ปู่ไถ่” ซึ่ง “ปู่” หมายถึงพระเจ้ากรุงสุโขทัยในเรื่องเวสสันดรชาดก “ไถ่” เอาถิ่นหา-ชาติผู้เป็นหลานคืน
จากชุก ชาวผู้ไทยเชื่อว่าพวกตนเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจาก “กัณหา-ชาติ” จึงเรียกตนเองว่า “ปู่ไถ่”
หรือ “ผู้ไทย” และผู้เขียนเสนอความคิดเห็นเพิ่มเติมอีกสองทางคือ อาจจะมาจากคำว่า “ปู่ไทย” ซึ่งหมายถึง
กลุ่มที่เป็นบรรพบุรุษเก่าแก่ของไทยหรืออาจจะมาจากคำว่า “พุทธา” ซึ่งหมายถึงพวกที่นับถือศาสนาพุทธ
และต่อมาก็ออกเสียงกลายเป็นพุทธา พุทไร พูไท หรือผู้ไทยในที่สุด

ในหมู่ผู้ไทยด้วยกันอาจแบ่งได้เป็น 3 พวกตามลักษณะสีของเครื่องแต่งกายคือ ผู้ไทยชาวเดิม
อยู่แถวเมืองไลใกล้กับจีน ต่อมาคืออพยพมาอยู่ในแขวงพงสาลี แขวงหลวงพระบาง และแขวงซำเหนือของ
ลาว พวกนี้มุ่งหมักขานในงานศพ พวกไทยคำเป็นพวกที่อพยพจากแถวเมืองแกลงมาอยู่ในแขวง
ซำเหนือ แขวงเชียงขวาง แขวงเวียงจันทน์ แขวงคำม่วน และแขวงสุวรรณเขต และในประเทศไทย พวกนี้ใช้
เครื่องแต่งกายสีดำ ส่วนพวกผู้ไทยแดนนั้นนิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีแดงและอาศัยอยู่แถวลุ่มแม่น้ำแดง
ของเวียดนามและในแขวงซำเหนือของลาว

นายถวิล เกษรราช ให้ความเห็นว่าผู้ไทยที่อยู่ในประเทศไทยเป็นผู้ไทยคำซึ่งส่วนใหญ่อพยพ
มาจากเมืองวังเวียงแขวงเวียงจันทน์ เมืองเซโปน เมืองพิน และเมืองนองแขวงสุวรรณเขต และจากแขวง
มหาชัยในประเทศลาว

ผู้ไทยในภาคอีสานอยู่กันเป็นกลุ่มก้อนในหลายท้องที่ เช่นอำเภอเรณูนคร อำเภอนาแก อำเภอ
ธาตุพนม และอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม อำเภอกำชะอี และกิ่งอำเภอนองสูง จังหวัดมุกดาหาร
อำเภอพรรณานิคม อำเภวาริชภูมิ อำเภอวานรนิวาส และอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร อำเภอ
กุฉินารายณ์ อำเภอเขาวง อำเภอกำม่วง และอำเภอสหสัมพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ อำเภอศรีธาตุ และกิ่งอำเภอ
ไชยวาน จังหวัดอุดรธานี และกิ่งอำเภอเมยวดี จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น

ชาวผู้ไทยมีชีวิตความเป็นอยู่เช่นเดียวกับชาวชนบททั่ว ๆ ไปของอีสานคือมีอาชีพทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ปลูกฝ้าย ปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ทอผ้า ทำเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้สอยในครัวเรือนเอง เช่น กระจับปี่ เต้า กลองข้าว ตะกร้า เขี่ยนหมาก กระจับปี่ กระจับปี่เหล็กไฟ และฝักมิด เป็นต้น (รูปที่ 1)

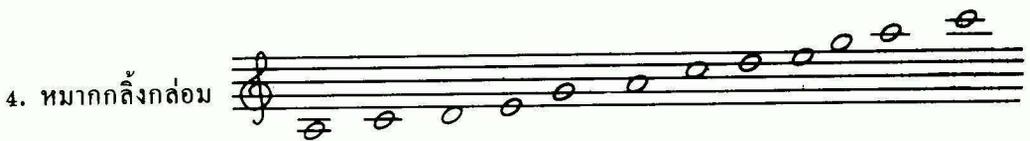
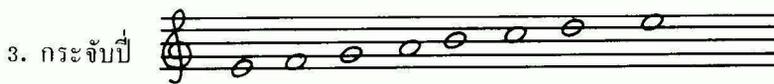
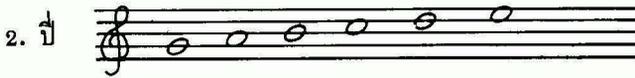
ชาวผู้ไทยมีอุปนิสัยขยันขันแข็ง ซื่อตรง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความสามัคคี ใจบุญสุนทาน และเคารพนับถือผู้นำ การศึกษาคณตรีผู้ไทยซึ่งเป็นคนตรีของชาวบ้านจะก่อให้เกิดคุณแก่ประเทศชาติหลายสถาน เพราะคนตรีพื้นบ้านนอกจากเป็นมรดกอันมีค่าแล้ว ยังจะเป็นเครื่องชี้บอกถึงความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ นิสัยใจคอ ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี

พื้นฐานของคนตรีผู้ไทย (Foundations of Phu-thai music)

คนตรีผู้ไทยเป็นคนตรีพื้นบ้านเก่าแก่ของภาคอีสานและมีลักษณะพิเศษที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง จากการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องดนตรี การบรรเลง การลำ และการพ็อน ทำให้พบหลักการพื้นฐานของคนตรีผู้ไทยดังนี้

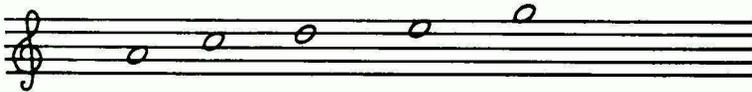
การจัดระบบเสียง (Tuning system)

ระบบเสียงของเครื่องดนตรีประเภททำนอง ได้แก่ ซอ ปี่ กระจับปี่ หมากกิ่งกล่อม (โป่งกลาง) และแคน มีลักษณะดังนี้

จากแผนผังแสดงพิภคเสียงของเครื่องดนตรีต่าง ๆ พบว่า ซอมี 5 เสียง ปี่มี 6 เสียง กระจับปี่มี 8 เสียง หมากกลิ้งกล่อมมี 12 เสียง และแคนมี 16 เสียง หากพิจารณาเฉพาะในช่วงหนึ่งคู่แปดแล้ว กระจับปี่จะมี 7 เสียง หมากกลิ้งกล่อมมีเพียง 5 เสียง และแคนมี 7 เสียง การจัดระบบเสียงของกระจับปี่และแคนมีระบบเสียงเป็นแบบ diatonic ของฝรั่ง คือมีทั้งระยะที่เป็นครึ่งเสียงและเต็มเสียง

ในช่วงหนึ่งคู่แปด แม้ปี่จะมี 6 เสียง กระจับปี่และแคนมี 7 เสียง แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เครื่องดนตรีทุกอย่างตลอดจนการล่ำจะใช้เสียงเพียง 5 เสียงเท่านั้นคือ

จึงพอสรุปได้ว่าระบบเสียงของดนตรีผู้ไทยเป็นระบบ 5 เสียง หรือที่เรียกว่า pentatonic scale ซึ่งหากจะวัดระยะทางระหว่างเสียงต่าง ๆ ในบันไดเสียงจะได้ดังนี้คือ เสียงที่หนึ่งกับเสียงที่สองห่างกันหนึ่งเสียงครึ่ง เสียงที่สองกับเสียงที่สามห่างกันหนึ่งเสียงเต็ม เสียงที่สามกับเสียงที่สี่ห่างกันหนึ่งเสียงเต็ม เสียงที่สี่กับเสียงที่ห้า ห่างกันหนึ่งเสียงครึ่ง

ลักษณะการประสานเสียง (Texture)

เสียงประสานของดนตรีผู้ไทยเกิดขึ้นได้ 3 ลักษณะคือ

1. เสียงประสานที่เกิดขึ้นภายในเครื่องดนตรีแต่ละชนิด หมายถึงเสียงที่เกิดจากเสียงที่เป็นทำนอง (melody) และเสียงที่เป็นเสียงประสาน (accompaniment) ซึ่งเสียงประสานนี้ชาวผู้ไทยเรียกว่า “เสียงกล่อม” (drone) และพวกกลุ่มลำแคนเรียกว่า “เสียงเสพ” (drone) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ซอ

ทำนอง

เสียงประสาน

กระจับปี่ (พิณ)

ทำนอง

เสียงประสาน

หมากกลิ้งกล่อม
(โปงลาง)

ทำนอง
เสียงประสาน

ทำนอง
เสียงประสาน

แคน

ทำนอง

ปี่

เนื่องจากปี่ไม่มีเสียงประสานหรือเสียงกล่อมในตัวของมันเอง เสียงปี่จึงมีหน้าที่เป็นประเภททำนองไปรวมกับเสียงกล่อมของเครื่องดนตรีอื่น ๆ

2. เสียงประสานที่เกิดขึ้นจากเครื่องดนตรีภายในวง ในการดำเนินทำนองของเครื่องดนตรีแต่ละอย่าง จะยึดทำนองแคนเป็นหลัก แต่เครื่องดนตรีแต่ละอย่างมีธรรมชาติในการบรรเลงต่างกัน จึงผิดแผกกันบ้างเล็กน้อย เกิดการประสานเสียงในลักษณะที่เรียกว่า heterophony ดังนี้

ปี่
ซอ
กระจับปี่
แคน

3. เสียงประสานที่เกิดจากวงดนตรีและเสียงลำ เมื่อวงดนตรีบรรเลงประกอบการลำ เสียงลำจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินทำนอง ในขณะที่เสียงของวงดนตรีจะทำหน้าที่เป็นเสียงกล่อม หรือเสียงประสานในลักษณะที่บรรเลงให้จังหวะลีลาเป็นประโยคสั้น ๆ ที่เรียกว่า ostinato

จังหวะรูบาโต (rubato)

ทำนองลำ

พอ แต่ ลง เซียน ย้าย กราย ไปกะเหลียว หล้า คำ เอย

แคน

ทำนองลำ

ขอ ให้ ศรี คำ ก้อน กะ บุญ กว้างดี อยู่ คอย

แคน

ทำนอง (Melody)

เมื่อพิจารณาทำนองของเครื่องดนตรีของไทยแล้ว พบว่ามีทำนองอยู่ประ โยคเดียวหรือ วรรคเดียวเท่านั้น ซึ่งวรรคหนึ่งมี 4 จังหวะ จังหวะสุดท้ายของแต่ละวรรค จะมี chord triad เป็นตัว กำกับ แต่ละวรรคจะมีลักษณะเป็น cadence ไปในตัว เมื่อทำนองเพลงมีเพียงวรรคเดียวบรรเลงนาน ๆ เข้ารู้สึกซ้ำซากน่าเบื่อ ผู้บรรเลงจึงเปลี่ยนแปลงทำนองให้ผิดแผกกันไปบ้างเล็กน้อยในลักษณะที่เรียกว่า ทางเปลี่ยน (variation)

สิ่งที่น่าพิจารณาอีกอย่างหนึ่งก็คือทำนองสั้น ๆ วรรคละ 4 จังหวะนี้น่าจะเกิดมาจากแคน คือเกิด จากการเป่าเสียงให้เป็นคอร์ด (chord) สำหรับประสานเสียงลำเป็นระยะ ๆ ไป ครั้นต่อมาจะมีการเพิ่มเติม เสียงที่หน้าคอร์ดนั้นทีละเล็กทีละน้อยจนมีทำนองเป็นวรรคขึ้นมา ดังนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นที่ 2 ขั้นที่ 3

ขั้นที่ 4 ขั้นที่ 5 ขั้นที่ 6

ขั้นที่ 7

ขั้นที่ 8

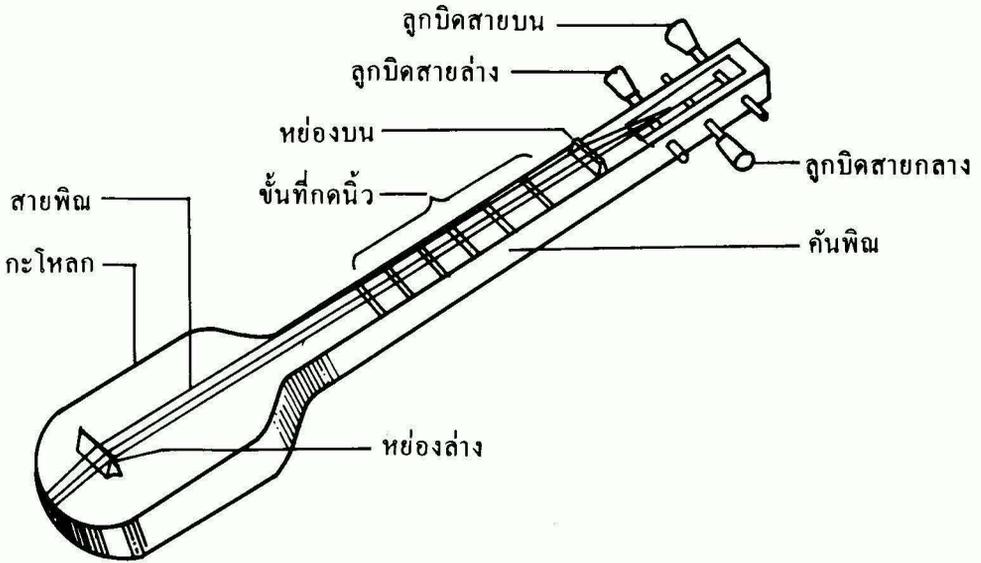
ส่วนทำนองทางลำนั้นเกิดจากรูปแบบและโครงสร้างของเสียง ตามลักษณะของฉันทลักษณ์ของกลอนลำ

บันไดเสียง (Scale)

ดนตรีผู้ไทยมีบันไดเสียงเพียงอย่างเดียว แต่เปลี่ยนการบรรเลงเป็น 2 ระดับ หรือ 2 ทาง (mode) คือ

1. ทางผู้ไทยใหญ่
2. ทางผู้ไทยน้อย

ทางผู้ไทยใหญ่ (ลายผู้ไทยใหญ่) เป็นทำนองที่มีเสียงทุ้ม นิยมใช้บรรเลงประสานเสียงหมอลำฝ่ายชาย ส่วนทางผู้ไทยน้อย (ลายผู้ไทยน้อย) นิยมใช้บรรเลงประสานเสียงหมอลำฝ่ายหญิง และบรรเลงประกอบหมอลำเหยา (หมอลำผีฟ้า)

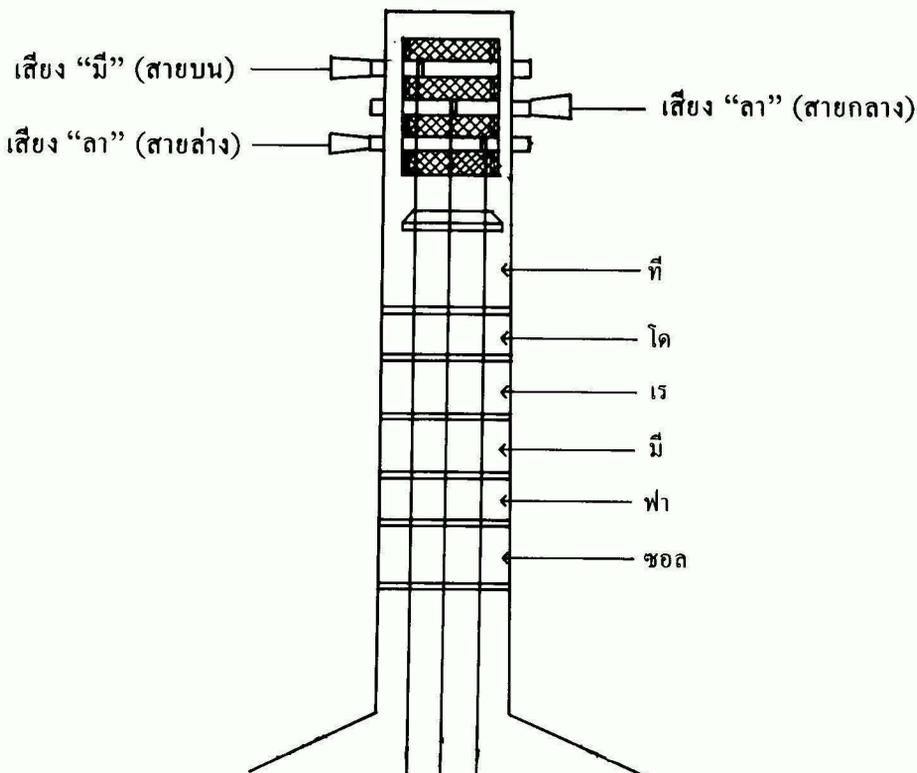
หน้าที่ของส่วนประกอบต่าง ๆ คือ 1. ไม้คืด ใช้สำหรับติดสาย 2. สาย ทำหน้าที่สั่นสะเทือนเกิดเป็นเสียง 3. ห้อยองบนและห้อยองล่าง เป็นตัวกำหนดระยะความสั้นยาวของสายให้เป็นช่วงที่ยาวที่สุดของการสั่นสะเทือน 4. ชั้นที่กดนิ้ว (ศัพท์ดนตรีไทยเรียกว่านม) มีหน้าที่ควบคุมช่วงความยาวของสายที่จะทำให้สั่นสะเทือนตามระดับเสียงที่ต้องการ ซึ่งทำได้โดยใช้มือกดบนสายด้านซ้ายของชั้นนั้น ๆ 5. ลูกบิด มีหน้าที่ปรับและควบคุมความตึงของสายแต่ละสายให้ถูกต้องตามระบบเสียง 6. กะโหลก มีหน้าที่ขยายเสียงต่อจากสายอีกชั้นหนึ่ง

ตัวกระจับปี่ส่วนที่เป็นกะโหลกและคันพิณทำจากไม้ชิ้นเดียว ซึ่งส่วนมากนิยมใช้ไม้ขนุน ไม้ยอป่า หรือไม้เปลือย โดยตัดเอาไม้ทั้งท่อนที่มีความหนาและความยาวตามต้องการ มาถากด้วยมีดได้ให้เป็นรูปทรงที่เป็นกะโหลกกับคันพิณ ใช้สิ่วเจาะส่วนที่จะเป็นกะโหลกให้ลึกเป็นราง แล้วหาไม้อีกแผ่นหนึ่งมาปิดประกบเข้าเป็นฝาหน้ากะโหลก ตอนบนของคันพิณเจาะรูสำหรับใส่ลูกบิด 3 อัน พร้อมกันนี้ก็เจาะเป็นร่องให้สายสอดผ่านเข้าไปผูกกับลูกบิด ปลายอีกข้างหนึ่งของสายผูกกับตะปูที่ตอกไว้ด้านข้างของกะโหลกตอนล่าง ซึ่งสายทั้งสามจะพาดกับห้อยองล่างและห้อยองบนในลักษณะที่ห้อยองล่างสูงกว่าห้อยองบน เสร็จแล้วจะเป็นการติดตั้งชั้นที่กดนิ้วโดยเริ่มติดตั้งชั้นบน คือชั้นที่อยู่ใกล้ห้อยองบนก่อน ให้มีระดับสูงลดหลั่นลงมาจากบนมาล่างตามลำดับ ส่วนระยะห่างระหว่างชั้นต่าง ๆ นั้นเทียบเอาจากระดับเสียงของแคนเป็นหลัก ซึ่งจะพบว่า บางชั้นจะชิดกัน บางชั้นจะห่างกัน ไม้ที่ใช้ทำชั้นและทำห้อยองนิยมใช้ไม้ไผ่ ลูกบิดนิยมใช้ชนิดเดียวกับที่ทำตัวพิณ สายลวดใช้ลวดจากห้ามล้อรถจักรยาน ส่วนไม้คืดทำจากเขากวาง กาวที่ใช้ติดชั้นที่กดเสียงนิยมใช้ขี้สูดหรือขี้เมงน้อย

การขึ้นสายกระจับปีขึ้นได้เป็นหลายแบบดังนี้

1. สายบนเป็นเสียง “ลา” สายกลางเป็นเสียง “ลา” (เท่ากันกับสายบน) และสายล่างเป็นเสียง “มี” (สูงขึ้นจากสายกลางเป็นเสียงคู่ห้าเพอร์เฟกต์)
2. สายบนเป็นเสียง “มี” สายกลางเป็นเสียง “ลา” (สูงขึ้นกว่าเสียงสายกลางเป็นขั้นคู่สี่เพอร์เฟกต์) และสายล่างเป็นเสียง “มี” (เท่ากันกับเสียงสายกลาง)
3. สายบนเป็นเสียง “มี” สายกลางเป็นเสียง “ลา” (สูงกว่าเสียงสายบนเป็นขั้นคู่สี่เพอร์เฟกต์) สายล่างเป็นเสียง “มี” (สูงกว่าเสียงสายกลางเป็นขั้นคู่ห้าเพอร์เฟกต์)
4. สายบนเป็นเสียง “ลา” สายกลางเป็นเสียง “เร” (สูงกว่าเสียงสายบนเป็นขั้นคู่สี่เพอร์เฟกต์) สายล่างเป็นเสียง “เร” (เท่ากันกับเสียงสายกลาง)

การที่จะเลือกใช้ระบบการขึ้นสายอย่างไหนขึ้นกับ “ลายแคน” หรือ “ทาง” ของเพลงแคนที่จะใช้ สำหรับชาวไทยนิยมเล่นอยู่สองทางคือ “ทางผู้ไทยน้อย” และ “ทางผู้ไทยใหญ่” “ทางผู้ไทยน้อย” เป็นทางที่เหมาะสมสำหรับหมอลำหญิงและหมอลำเฒ่าโดยเทียบเสียงกระจับปีสายบน สายกลาง และสายล่าง เป็นเสียงลา - เร - เร ส่วน “ทางผู้ไทยใหญ่” เหมาะสำหรับหมอลำชาย ถ้าจะเทียบเสียงกระจับปีเพื่อติดประสานเสียงกับแคนประกอบการลำฝ่ายชายก็จะขึ้นเสียงสายบน สายกลาง และสายล่าง เป็นเสียงมี - ลา - ลา

แผนผังแสดงการเทียบเสียงกระจับปีสำหรับลำผู้ไทยฝ่ายชาย (ทางลำผู้ไทยใหญ่)

วิธีเล่น ใช้เชือกผูกส่วนบนและล่างของพิณแล้วสะพายไว้ที่คอ มือขวาจับไม้ดีด มือซ้ายใช้อุ้งมือระหว่างนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วห้งสี่ กดคันทึณไว้หลวม ๆ นิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนางและนิ้วก้อยของมือซ้าย ก็จะเป็นนิ้วสำหรับกดสายตามันที่ต้องการ ส่วนนิ้วชี้ นิ้วกลางและนิ้วหัวแม่มือของมือขวาก็จะใช้สำหรับจับไม้ดีดซึ่งคิดลงเป็นหลัก บางครั้งจะคิดเฉพาะสายล่างซึ่งเป็นสายที่ทำทำนอง บางครั้งก็คิดทั้งสามสายพร้อมกัน สายที่ทำทำนองนี้ชาวผู้ไทยเรียกว่า “สายไล่เสียง” (melody string) ส่วนสายที่ทำเสียงประสานเรียกว่า “สายกล่อม” (drone string)

ในสมัยก่อนหนุ่มผู้ไทยนิยมคิดพิณขณะเดินทางจะไปหาสาวคนรักในตอนหัวค่ำ และขณะเดินทางกลับในตอนดึก หรือไม่ก็คิดในงานบุญขณะเดินดูสาวที่ไปในงาน การดีดกระจับปี่นี้จะคิดคนเดียวหรือคิดประสานเสียงกับเครื่องดนตรีอื่นก็ยิ่งดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในปัจจุบันนี้ดนตรีผู้ไทยนิยมเล่นกันเป็นวงซึ่งประกอบด้วยแคนเป็นหลัก นอกจากนี้ก็มีพิณ ปี่ ซอ และกลองเป็นต้น ดนตรีผู้ไทยไม่นิยมบรรเลงเป็นเอกเทศ แต่นิยมบรรเลงประกอบการลำและการฟ้อน ทำนองเพลงที่เครื่องดนตรีผู้ไทยใช้บรรเลงล้วนแต่อิงทำนองของแคนทั้งสิ้น ถือเป็นลักษณะของวงลีหรือประโยคสั้น ๆ ซึ่งประโยคหนึ่ง ๆ มี 4 จังหวะ จังหวะสุดท้ายของแต่ละประโยคจะก่อรูปเป็นคอร์ดแบบสามเสียงซ้อนกันขึ้น อย่างลักษณะการประสานเสียงของ chord triad ของดนตรีฝรั่ง ซึ่งของดนตรีผู้ไทยจะเป็น chord minor triad ตัวอย่างของเพลงพิณมีดังนี้คือ

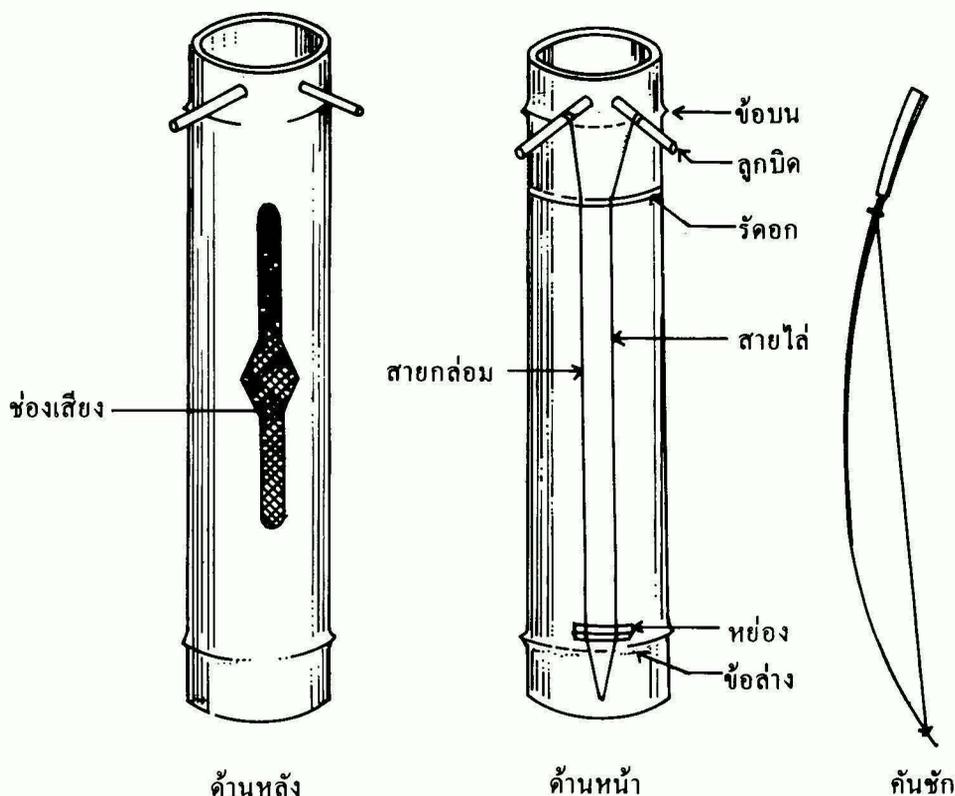

2. ซอ

ซอผู้ไทยเป็นเครื่องดนตรีที่แปลกกว่าซอชนิดอื่น ๆ ของไทย เช่น ตัวซอทำด้วยไม้ไผ่ทั้งปัดังเป็นชิ้นเดียวกัน ไม่แยกเป็นกะโหลก หรือเป็นคันซอ เพราะกระบอกไม้ไผ่นี้เป็นทั้งกะโหลกและทำหน้าที่เป็นคันซอไปในตัว นอกจากนี้ การขั่นสายเทียบเสียงก็ยังผิดกับซอชนิดอื่น ๆ อีกโดยทั่วไป

ที่เรียกชื่อว่า “ซอ” สันนิษฐานว่าจะเป็นคำมาจากภาษาอินเดีย เพราะซอสามสายของอินเดียในแคว้นแคชเมียร์เรียกว่า “ซาสซ์” หรืออาจจะมาจากคำ “ชะโร” ซึ่งเป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของซอ “ซารินดา” ของอินเดีย แม้ในภาคเหนือของไทยก็เรียกซอว่า “ซอล้อ” หรือ “สะล้อ” หรือ “ทะล้อ” หรือ “ตะล้อ”

ซอผู้ไทยมีส่วนประกอบอยู่ 6 ส่วนคือ บั้ง (กระบอก) สาย ห้อยง รัคอก ลูกบิด และคันชัก
 ดังรูป

บั้ง ทำหน้าที่เป็นทั้งคันซอและกะโหลกซอ คือ เป็นทั้งที่จับและเป็นกล่องสำหรับขยายเสียง จากการสั่นสะเทือนของสายซอ ห้อยง มีหน้าที่ยกสายซอให้สูงขึ้นจากบั้งซอและเป็นจุดกำหนดความยาวของสายซอส่วนที่จะสั่นสะเทือนโดยทำหน้าที่รวมกันกับรัคอก ช่วงระหว่างรัคอกกับห้อยงคือช่วงของสายที่จะสั่นสะเทือน ลูกบิด มีหน้าที่เป็นที่ผูกยึดของสายกับทำหน้าที่ดันสายให้ตึง และให้สายด้านบนดันรัคอก ทำให้สายที่จะสั่นสะเทือนห่างออกจากผิวของบั้งมีอิสระในการสั่น เมื่อใช้คันชักตีที่สายซอ สายซอจะสั่นเกิดเป็นเสียง บั้งซอก็จะขยายเสียงจากสายซอให้ดังเพิ่มขึ้นอีก เมื่อต้องการจะได้เสียงระดับต่าง ๆ ผู้ตีซอจะใช้นิ้วกดที่สายที่ทำทานองซึ่งชาวผู้ไทยเรียกว่า "สายไล่" หรือ "สายไล่เสียง" และขณะเดียวกันต้องตีทั้งสองสายตลอดเวลา คือต้องตีทั้ง "สายไล่" (สายทำทานอง) และ "สายกล่อม" (สายทำเสียงประสาน)

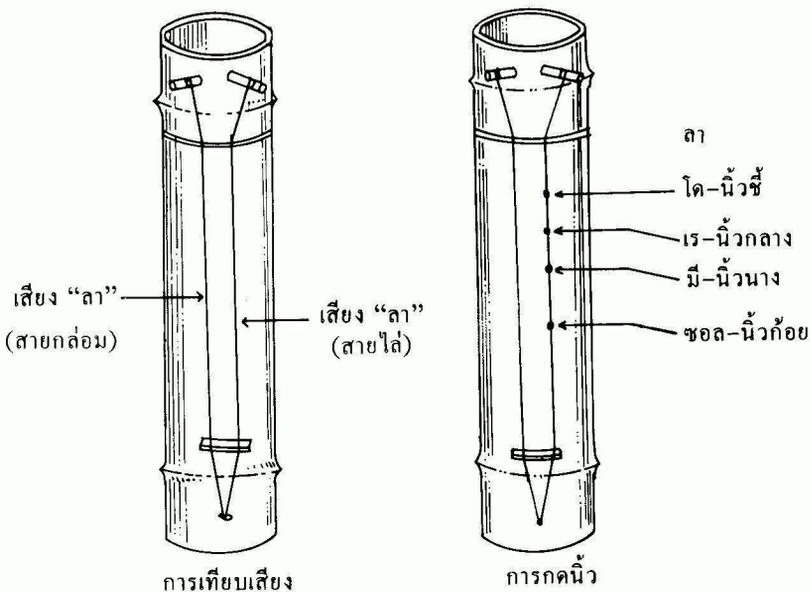
ซอผู้ไทย บางทีก็เรียกว่า ซอบั้งไม้ไผ่ ทำจากไม้ไผ่ชนิดหนึ่งบนภูเขา (หมอลำแพง กุตรแสง ซึ่งเป็นช่างทำซอและหมอลำซอเรียกไม้ชนิดนี้ว่า ไม้กุ) ตัดมาจากบนภูเขา ขณะกำลังจะผลิแขนงและใบอ่อนแล้วนำมาตัดเป็นบั้งโดยตัดได้ซ้อล่างประมาณ 1 นิ้ว เนื้อซ้อบนประมาณ 5 นิ้ว ตรงเนื้อซ้อบนใช้มีดขูดเปลือกออกเล็กน้อย ส่วนปล้องระหว่างซ้อทั้งสองใช้มีดขูดให้บางประมาณ 2 มม. เพื่อทำหน้าที่สั่น-

สะท้อนคล้ายกับเป็นหนังหุ้มหน้าของซอชนิดอื่น ขณะเดียวกันบั้งซอก็จะทำหน้าที่เป็นกล่องขยายเสียงด้วย

เมื่อซอจนบางได้ที่แล้วก็ใช้เหล็กซี (เหล็กแหลมที่เผาไฟจนร้อนแดง) เจาะรูเล็ก ๆ ใต้ข้อล่างเพื่อเป็นรูสำหรับสอดสายลวดเข้าไปผูกปมไว้ได้ข้อด้านใน ตรงเหนือข้อบนของบั้งใช้เหล็กซีเผาไฟให้ร้อนแดงแล้วเจาะรู 2 รู ให้ทะลุบั้งเพื่อเป็นรูผูกบิด ใช้มีดปลายแหลมเจาะข้อบนให้ทะลุ หากไม้ฝักรวมคามาทำหย่องและผูกบิด หาสายจากลวดหุ้มล้อจักรยามาขึงจากรูข้างสายด้านล่างเข้ากับลูกบิด แล้วหาหวามาทำเป็นรัดอก จะต้องนำซอนี้ไปฝั่งแดดให้แห้งจนอยู่ตัวเพื่อกันมิให้มอดกิน หากมีมอดกินอาจใช้น้ำเกลือเค็ม ๆ ราดก็ได้

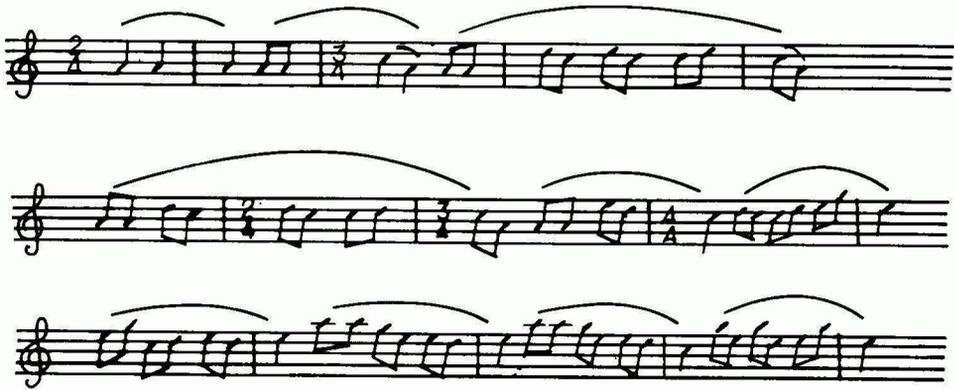
ซอบั้งไม้ฝามี 2 สาย สายนอกมีหน้าที่ทำนองซึ่งนักดนตรีผู้ไทยเรียกว่า “สายไล่” ขึ้นเสียงเป็นเสียง “ลา” โดยเทียบกับเสียงแคนลูกที่สามค้ำขวามือ ส่วนสายในซึ่งเรียกว่า “เสียงกล่อม” นั้นก็เทียบเสียง “ลา” เช่นเดียวกันคือเป็นเสียงคู่หนึ่งที่ฝรั่งเรียกเป็นศัพท์ทางดนตรีว่า unison

วิธีเล่น ใช้มือซ้ายกางให้นิ้วหัวแม่มือแยกจากนิ้วทั้งสี่แล้วจับที่คอซอตรงรัดอก ตั้งซอไว้บนพื้นตรงหน้าและเอียงซอไปทางซ้ายประมาณ 45° มือขวาจับคันทันชักด้านโคน ใช้นิ้วนางสอดเข้าไปในหางม้า นิ้วชี้และนิ้วกลางอยู่ด้านนอกคันทันชัก นิ้วชี้กดคันทันชักลงเป็นการบีบยึดคันทันชักร่วมกับนิ้วชี้และนิ้วกลาง คันทันชักไปซ้ายและขวาหรือที่ดนตรีไทยเรียกว่า “สีเข้า-สีออก” ต่างกันแต่ว่าคันทันชื่อนี้อยู่นอกสาย และต้องสีให้หางม้าถูกกับสายทั้งสองพร้อมกันทุกครั้ง ขณะเดียวกันนิ้วของมือซ้ายก็จะกดสายไล่ เพื่อให้ได้เสียงตามต้องการซึ่งมีอยู่ 5 เสียง คือ หากสีสายเปล่า (คือไม่กดนิ้ว) จะได้เสียง “ลา” หากกดนิ้วชี้จะได้เสียง “โด” หากกดนิ้วกลางจะได้เสียง “เร” หากกดนิ้วนางจะได้เสียง “มี” หากกดนิ้วก้อยจะได้เสียง “ซอล” ทั้งนี้จะสังเกตระยะห่างระหว่างตำแหน่งที่กดนิ้วชี้-นิ้วกลาง และนิ้วกลาง-นิ้วนาง ดังรูป

ซอบังไม้ไผ่เป็นซอที่มีเสียงเบาไม่เหมาะที่จะเล่นคนเดียว จำเป็นต้องร่วมวงบรรเลงกับเครื่อง-
ดนตรีอื่น ๆ เช่นซอด้วงอื่น แคน กระจับปี่และปี่ อย่างไรก็ตาม เสียงของซอบังไม้ไผ่เป็นเสียงที่มีเสน่ห์
ทำให้กระแสน้ำของวงดนตรีไพเราะและอ่อนหวานยิ่งนัก ฉะนั้น ซอจึงได้รับความนิยมในการบรรเลง
เป็นหมู่คณะกับเครื่องดนตรีอื่น ๆ ในโอกาสต่าง ๆ เช่น บรรเลงขณะเดินทางไปและกลับจากพบปะสว
ยามค้าคิน บรรเลงประกอบลำผู้ไทย และบรรเลงประกอบการฟ้อนรำผู้ไทย

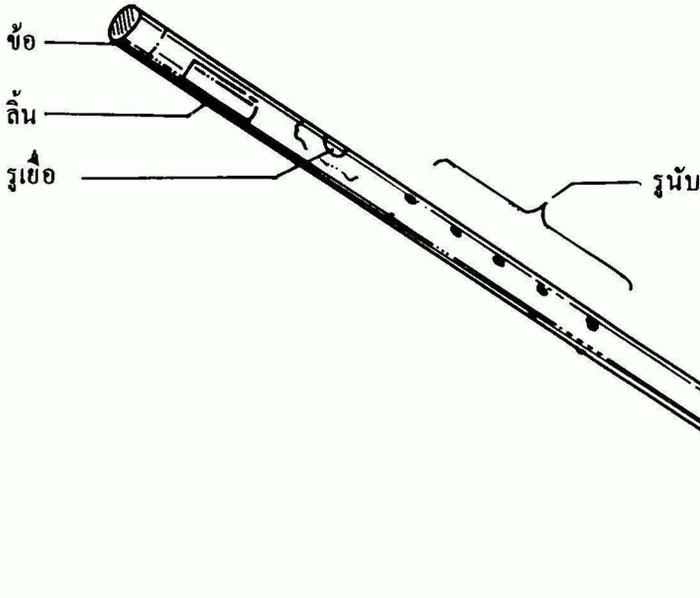
เพลงที่เล่นก็เป็นเพลงเดียวกันกับพิณหรือแคน จะแตกต่างกันอยู่บ้างก็เฉพาะจังหวะลีลาหรือ
สำนวน (idiom) นั่นเอง คือซอจะมีลักษณะพิเศษในการทำเสียงเลื่อนไหล (glissando) จากเสียงหนึ่ง
ไปยังอีกเสียงหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเสียง “โด” เลื่อนไหลลงมาหาเสียง “ลา” หรือจากเสียง “ลา”
เลื่อนไหลขึ้นไปหาเสียง “โด” โดยการเลื่อนนิ้วรูคขึ้น-ลงตามสายซอ โดยปกติเมื่อซอบรรเลงร่วมกับ
เครื่องดนตรีอื่น ๆ ก็จะรักษาประโยชน์วรรคตอนของเพลงเป็นวรรคละ 4 จังหวะ แต่เมื่อซอเล่นคนเดียว
จำนวนจังหวะในแต่ละวรรคตอนอาจจะไม่แน่นอน อาจจะมีวรรคละ 2 หรือ 3 หรือ 4 จังหวะก็เป็นได้และ
โดยธรรมชาติแล้ว ทำนองของซอจะเกาะเกี่ยวไปกับทำนองของปี่อย่างใกล้ชิด จนลำบากแก่ผู้ฟังในการแยก
เสียงเครื่องดนตรีทั้งสองนี้ ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างโน้ตซอที่สีกนเดี่ยว

๓. ปี่

ปี่ เป็นเครื่องดนตรีพิเศษอีกชิ้นหนึ่งของชาวผู้ไทย เสียงใสไพเราะยิ่งนัก เมื่อคุณลักษณะทั่วไป
ของปี่จะรู้สึกว่าเป็นเครื่องดนตรีผสมระหว่างขลุ่ยกับแคน ปี่ผู้ไทยเป็นปี่ชนิดเดียวกับที่ใช้กันในภาคเหนือ
ของไทยที่เรียกว่า “ปี่ซอ” เพราะใช้เป่าประกอบการขับร้องที่เรียกว่า “ซอ” และบางทีก็เรียกว่า “ปี่จุม”
(ออกเสียง “ปี่จุม”) เพราะเป่ารวมกันเป็นคณะ แต่ชาวเหนือเองเรียกแต่เพียง “ปี่” ซึ่งก็หมายถึงปี่ซอ
นั่นเอง

ปี่ แบ่งส่วนประกอบออกเป็น 2 ส่วน คือตัวปี่ (หรือเสาปี่) กับลิ้นปี่ เมื่อลิ้นปี่ถูกลมเป่า ลิ้นจะสั่นขึ้น-ลงทำให้เกิดเป็นเสียง และทำให้อากาศภายในตัวปี่สั่นสะเทือนไปด้วย ขณะเดียวกันตัวปี่ก็จะทำหน้าที่เป็นก่องขยายเสียงจากลิ้นปี่นั้นด้วย นอกจากนี้เข็ที่ปิดไว้กับรูเข็จะทำให้เกิดกระแสเสียงในลักษณะพิเศษทำให้ไพเราะยิ่งขึ้นคั้งปี่แก้ว ปี่ชนิดนี้จึงมีชื่อเรียกว่า “ปี่แก้ว” อีกชื่อหนึ่ง ส่วนรูบนนั้นมีไว้สำหรับกดนิ้วตามระดับเสียงที่ต้องการ เป็นการควบคุมปริมาณของมวลอากาศที่ทำหน้าที่สั่นสะเทือนและทำให้เกิดเสียงตามช่วงความยาวที่ปิดด้วยนิ้ว ดังรูป

ปี่ทำจากไม้เขี้ยหรือไม้กุแคน (สำเนียงผู้ไทยออกเสียงเป็น “ไม้เข้” และเนื่องจากปี่ทำจากไม้กุแคนซึ่งเปรียบเสมือนเป็นลูกของแคน บางทีจึงเรียกว่า “ปี่ลูกแคน”) โดยนำไม้เขี้ยมาตัดออกเป็นท่อนคือตัดเอาเพียงปล้องเดียว ตัดด้านบนให้เหลือข้งข้อเอาไว้ ส่วนด้านล่างตัดข้อทิ้งเป็นปลายเปิด ใช้มีดปาดปลายกุด้านล่างด้านหน้าให้เรียวแหลมยาวประมาณ 7 ซม. ความยาวตลอดตัวปี่ประมาณ 35.5 ซม. ตรงด้านบนของกุใกล้กับข้อ ใช้มีดปาดเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าสำหรับเป็นที่สอดใส่ลิ้นแคน เมื่อใส่ลิ้นแคนเข้าที่แล้วช่างจะปรับระดับเสียงโดยขูดลิ้นแคนให้ได้เสียงเท่ากับเสียง “เสมอ” หรือเสียง “สะแนน” ของแคน (เสียง “ซอล”) แล้วเจาะรู ซึ่งตามหลักแล้วรูแรกที่เจาะคือรูต่ำสุด กะเอาระยะรูแพวล่างของแคนลูกที่สี่ด้านขวามือ (เสียง “ลา”) ต่อจากนี้ก็เทียบเสียงที่ โด เร ตามลำดับ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ช่างที่ชำนาญสามารถกะตำแหน่งที่เจาะรูได้โดยไม่ต้องวัดเทียบกับรูแพวล่างของลูกแคน ในสมัยก่อนลิ้นปี่และลิ้นแคนทำด้วยผิวไม้ไผ่ แต่ในปัจจุบันทำด้วยโลหะทองแดง ทองเหลือง หรือโลหะผสมระหว่างทองแดงกับเงินซึ่งมักจะเรียกกันง่าย ๆ ว่า ลิ้นทอง หรือลิ้นเงิน ส่วนรูเข็นั้นเจาะตรงจุดเหนือรูบนบนสุดขึ้นไปประมาณ 4.5 ซม. เดิมใช้เข็ไม้ไผ่ปิด แต่ปัจจุบันนิยมใช้แผ่นถุงพลาสติกแทนเพราะทนทานต่อการใช้งานดีกว่าเข็ไม้ไผ่

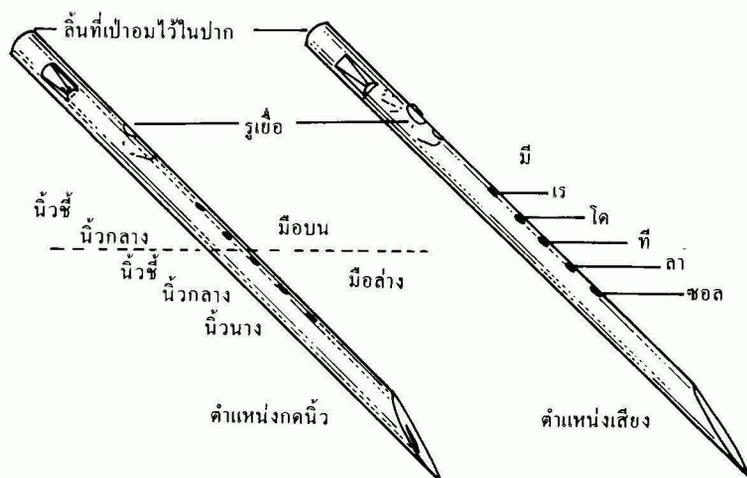
ปีมีรูนับ 5 รู สามารถทำเสียงได้ 8 เสียงจากตำแหน่งสูงดังนี้คือ ซอล ลา ที โด เร มี แต่ใช้เพียง 5 เสียงเท่านั้นคือ ซอล ลา โด เร มี ตามระบบเสียงแคน ลักษณะโครงสร้างของปีเมื่อพิจารณาตำแหน่งของลิ้นและตำแหน่งของรูนับเป็นที่น่าเชื่อว่า เดิมนั้นทำเป่าและการถือปีคงจะเป็นแบบเฉียงข้าง (horizontal) แต่ปัจจุบันอมส่วนที่เป็นลิ้นเข้าไปในปาก และถือปีในแนวตั้ง (vertical) คล้ายการเป่าขลุ่ยของภาคกลาง

ถึงแม้ปีจะเป็นเครื่องดนตรีที่มีขนาดเล็ก แต่ก็สามารถทำเสียงเด่นลอยอยู่เหนือเสียงเครื่องดนตรีอื่นได้ การจับปีจะเอามือซ้ายหรือขวาไว้บนหรือล่างก็ได้ แต่ส่วนมากนิยมเอามือซ้ายไว้บน มือขวาไว้ล่าง การวางนิ้วใช้นิ้วชี้มือบนปิดรูบนสุด นิ้วกลางมือบนปิดรูถัดลงมา ส่วนรูที่เหลือถัดลงมาใช้นิ้วชี้ นิ้วกลาง และนิ้วนางของมือล่าง

หากต้องการจะเป่าเป็นเสียงต่าง ๆ ก็ทำได้ดังนี้คือ 1. เสียงซอล ซึ่งเป็นเสียงต่ำสุด ให้ปิดรูบนทุกรู 2. ถ้าต้องการเสียงลา ให้เปิดนิ้วนางมือล่าง 3. เสียงที เป็นเสียงที่ไม่จำเป็นต้องใช้จึงข้ามไป 4. ถ้าต้องการเสียงโดให้เปิดนิ้วนาง นิ้วกลาง และนิ้วชี้มือล่าง 5. ถ้าต้องการเสียงเร ให้เปิดมือล่างทุกรูบนและเปิดนิ้วกลางของมือบน 6. ถ้าต้องการเสียงมี ให้เปิดนิ้วทุกรูบน

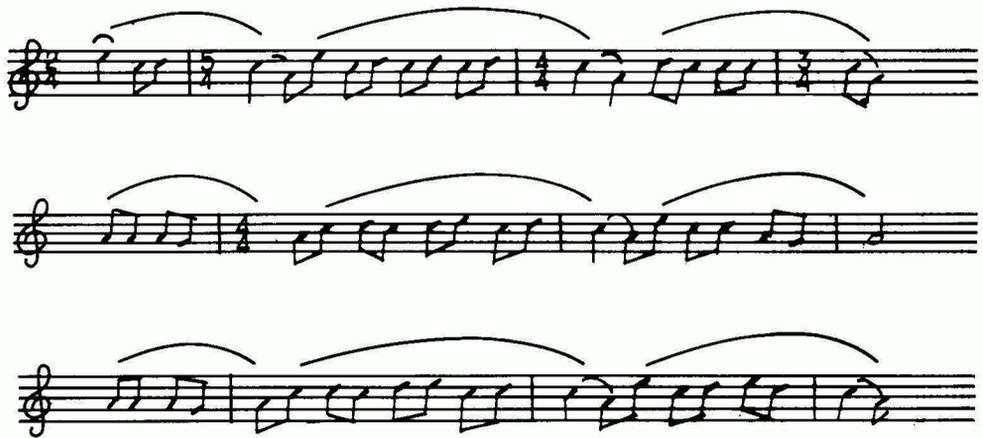
มีเทคนิคอันหนึ่งที่ผู้เป่าปีชอบใช้เช่นเดียวกับเทคนิคของซอ คือการทำเสียงเลื่อนไหลจากเสียงหนึ่งไปยังอีกเสียงหนึ่ง ที่เด่นที่สุดคือจากเสียงลาไหลไปหาเสียงโด และจากเสียงโดเลื่อนไหลมาหาเสียงลา วิธีทำก็คือใช้นิ้วชี้ซึ่งเป็นนิ้วที่ชี้กระดูกกลาง (รูที่ 3) ลูบผ่านรูจากซ้ายไปขวาในลักษณะค่อย ๆ เปิดรูทีละนิดในขณะที่นิ้วกลางยังคงปิดรูที่สองอยู่ สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ตอนแรกนิ้วต่าง ๆ กดที่รูนับ ยกเว้นนิ้วนางมือล่าง ถัดจากนั้นก็เคลื่อนไหลเฉพาะนิ้วชี้มือล่าง ลักษณะการลูบผ่านรูนับเช่นนี้หมอบปีเรียกว่า “การเซ็ด” ทำให้เสียงค่อย ๆ เปลี่ยนระดับเลื่อนไหลจากเสียงลาไปยังเสียงโด ถ้าต้องการให้เสียงเลื่อนไหลจากเสียงโดลงมายังเสียงลาก็สามารถทำได้โดยนัยกลับกัน

สำหรับตำแหน่งของเสียงและการวางนิ้วให้ดูรูปต่อไปนี้

ปี่เป็นเครื่องดนตรีที่ไม่เหมาะที่จะเล่นคนเดียว เพราะขาดเสียงประสานในตัวประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่งเป็นเครื่องดนตรีที่กินลม แม้จะเป่าได้ทั้งลมออกและลมเข้าก็ตาม จึงเหมาะที่จะนำไปผสมกับเครื่องดนตรีอื่น ๆ ซึ่งเมื่อประสานกันเข้าแล้วจะให้กระแสดเสียงที่ไพเราะยิ่งนัก เมื่ออยู่ในวง ปี่จะไม่ดำเนินทำนองตรง ๆ แต่กลับพลิกเพลงวรรคตอนให้เวียนเยื้องออกไปกว่าเครื่องดนตรีอื่น ๆ ทำให้เคาะจังหวะตามลำปาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาเป่าปี่ทำนองลายผู้ไทยน้อย เป็นต้น โอกาสในการเป่าปี่ก็เหมือนกับเครื่องดนตรีอื่น ๆ เช่น แคน พิณ และซอ ซึ่งนิยมเป่าเดินเลาะบ้านยามค่ำคืนเพื่อไปหาสาวตามบ้านต่าง ๆ และที่สำคัญก็คือเป่าเข้าวังประกอบการลำผู้ไทยและการฟ้อนผู้ไทย

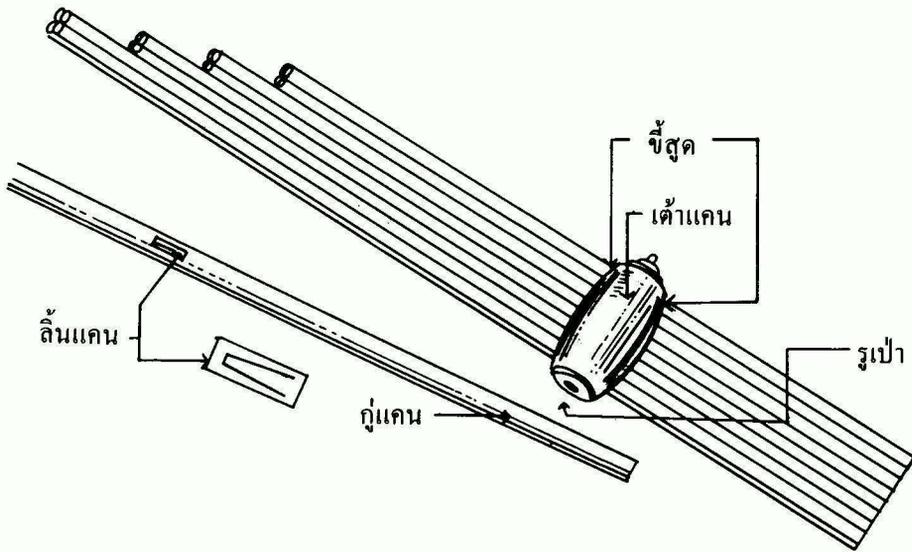
เพลงผู้ไทยที่ใช้สำหรับบรรเลงมีอยู่ทำนองเดียวเหมือนกันหมด ต่างกันแต่สำนวนลีลาอันเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละเครื่องดนตรีกับระดับเสียงที่ใช้เท่านั้น โดยเทียบกับระดับเสียงหรือทางของแคนที่เรียกว่า “ทางผู้ไทยใหญ่” (ลายผู้ไทยใหญ่) หรือ “ทางผู้ไทยน้อย” (ลายผู้ไทยน้อย) ดังตัวอย่างโน้ตต่อไปนี้

4. แคน

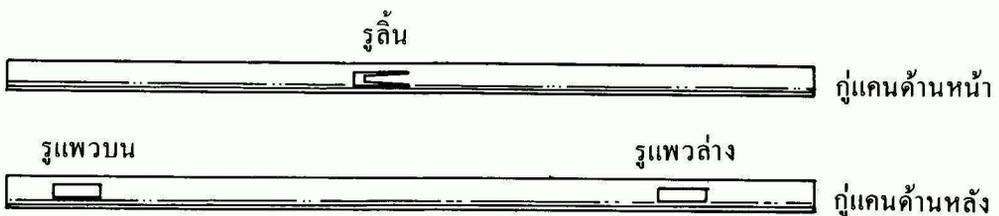
แคน เป็นเครื่องดนตรีที่เก่าแก่ที่สุดของโลกชนิดหนึ่ง จากหลักฐานทางโบราณคดีของจีน พบว่ามีอายุไม่ต่ำกว่า 2,400 ปี และแคนยังเป็นเครื่องดนตรีที่นิยมกันแพร่หลายในหลายประเทศ หลายกลุ่มชนทั้งในหมู่ชาวเขาและชาวบ้าน เช่นในประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่น และอินโดนีเซีย เป็นต้น

แคน แบ่งส่วนประกอบออกเป็น 4 ส่วนคือ กู้แคน ลั่นแคน เต้าแคน และจี่สุด ลั่นมีหน้าที่ทำให้เกิดเสียงเมื่อถูกเป่า กู้แคนหรือลูกแคนเป็นตัวขยายเสียงของลั่นแคนให้ผู้ฟังได้ยิน เต้าแคนเป็นที่ยึดหรือศูนย์รวมของลูกแคนและเป็นศูนย์ควบคุมลมเป่าให้ไปถึงลั่นแคนของทุกลูกอย่างมีประสิทธิภาพ จี่สุดหรือจี่แมงน้อยทำหน้าที่เป็นชั้นสำหรับอุดลมที่เป่าไม่ให้รั่วไปที่อื่น เพื่อให้ลมเป่าไปทำให้ลั่นแคนสั่นและดังตามที่ผู้เป่าต้องการ ดังรูป

เมื่อช่างแคนได้ไม้กู่แคนมาแล้วก็จะตากให้แห้ง แล้วจึงนำมาเจาะทะลุซ้อ คัดให้ตรง และตัดเป็นท่อนตามขนาดที่ต้องการ ต่อจากนั้นก็เจาะรูลั่น รูแพว สำหรับลั่นนั้นทำจากโลหะ เช่น ทองเหลือง ทองแดง หรือโลหะผสมคือทองแดงผสมเงินซึ่งจะมีช่างโลหะโดยตรงเป็นผู้ผสมและตีเป็นแผ่นมาตรฐานมาให้ช่างแคน ช่างแคนก็จะนำมาตัดเป็นเส้นและตีให้เป็นแผ่นบาง ๆ ให้ได้ขนาดที่จะสับเป็นลั่นแคน นำลั่นแคนไปสอดใส่ไว้ในช่องรูลั่นของกู่แคนหรือลูกแคนแต่ละลูก ดังรูป

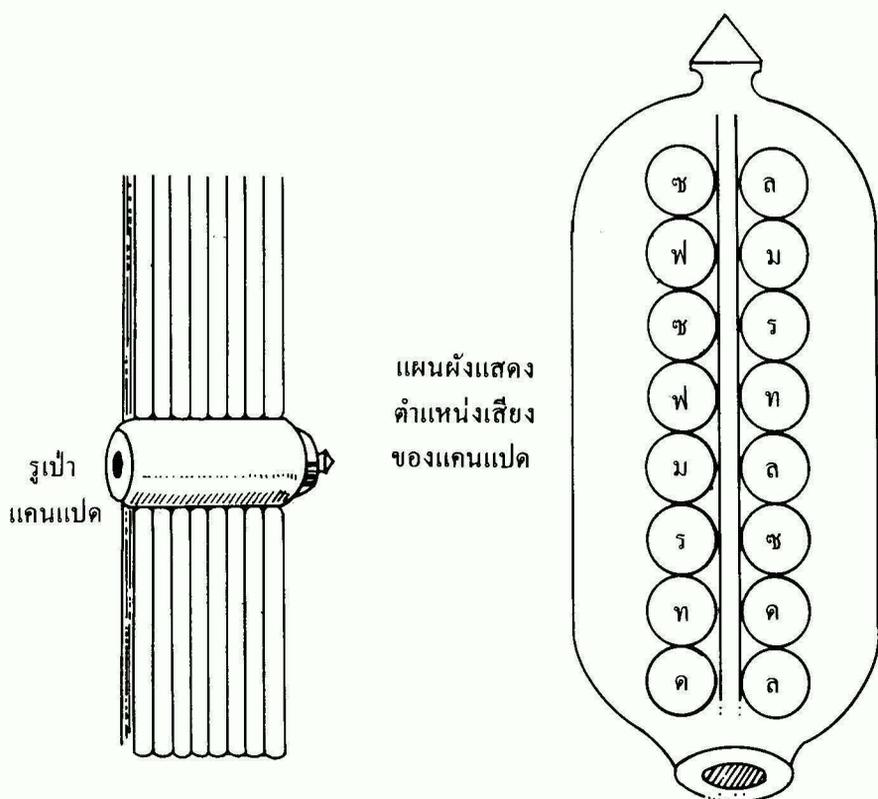
แผนผังแสดงตำแหน่งรูแพวและรูลั่น

เด้าแคน ช่างแคนทำจากไม้ประดู่หรือไม้เท้าเกลี้ยง (ไม้รัก) ถ้าเป็นไม้ประดู่นิยมใช้รากเพราะตัดหรือปาดง่ายด้วยมีดดอก ใช้สิ่วเจาะให้กลวงเพื่อเป็นที่สอดใส่ลูกแคน และเป็นทางให้ลมเป่าผ่านไป ยังลั่นแคนได้สะดวก เมื่อสอดใส่ลูกแคนเข้าไปในเด้าแล้วต้องใช้ซี้ซูด หรือซี้เมงน้อยมาเป็นชั้นอุดและเชื่อมลูกแคนเข้ากับเด้าแคน และใช้สำหรับปิดรูนับคือรูเสียงเสพหรือที่ชาวผู้ไทยเรียกเสียงกล่อม ทำให้เป่าแคนเป็นทำนองลีลาต่างกันไปเกิดเป็นสูตรเพลงแคนขึ้นมาเป็นลายน้อย ลายใหญ่และอื่น ๆ ขึ้นมา ซี้ซูดนี้เข้าใจว่าเป็นสารพวกซี้ผึ้งดำ ได้จากรังของแมลงชนิดหนึ่งคล้ายมิมหรือผึ้งเล็ก ๆ แมลงชนิดนี้ชาวบ้านเรียกว่าแมงน้อยหรือแมงซี้ซูด

เนื่องจากแคนมีหลายชนิด หากจะแบ่งตามจำนวนลูกแคนเป็นคู่ ๆ ก็จะแบ่งได้เป็นแคนสาม (ปกติเรียกกันว่าแคนหก เพราะมีหกลูกหรือสามคู่) แคนสี่ แคนห้า แคนเจ็ด แคนแปด และแคนเก้า ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะแคนแปดซึ่งเป็นแคนที่นิยมใช้แพร่หลายที่สุด

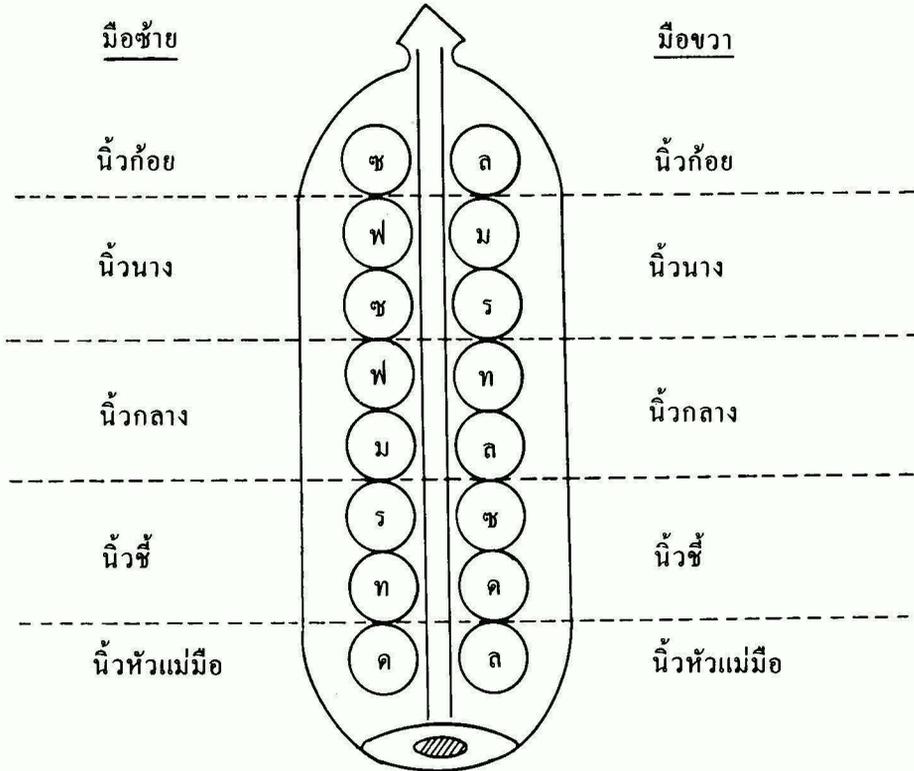
ระบบเสียงของแคนแปดมีเสียงทั้งหมด 16 เสียง แต่เป็นระดับเสียงที่ซ้ำกันเสีย 2 เสียง ฉะนั้นจึงมีเสียงที่มีระดับแตกต่างกันทั้งหมด 15 เสียง เรียงลำดับจากต่ำไปสูงดังนี้คือ ลา ที โด เร มี ฟา ซอล (ซอล) ลา ที โด เร มี ฟา ซอล ลา แต่เสียงทั้ง 16 เสียงนี้มีได้เรียงลำดับอย่างเสียงระนาดหรือเสียงเปียโน หากแต่เสียงเหล่านี้นำไปเรียงกันเข้าไปในลักษณะที่คล้ายคลึงกับการเรียงตัวอักษรของพิมพ์ดีด ทั้งนี้เพื่อความสะดวกและเหมาะสมในการบรรเลงเพลงพื้นบ้าน และลักษณะการประสานเสียงดนตรีของชนแต่ละกลุ่ม สำหรับการจัดวางตำแหน่งเสียงของแคนแปดมีดังนี้

การฝึกหัดเป่าแคนของชาวผู้ไทยก็เหมือนกับการฝึกหัดเครื่องดนตรีอื่น ๆ คือเรียนด้วยตนเอง จากการสังเกตจดจำจากที่เคยได้ยินได้ฟัง ผู้ที่จะฝึกหัดนิยมไปหาซื้อแคนมาเอง ค่อยศึกษาทีละชนิดละหนอย บางทีก็จะขอคำแนะนำจากผู้ที่เป่าเป็นแล้ว เมื่อจำทำนองอันใดได้ก็เอามาประติประต่อเป็นของตนเอง สิ่งและผู้ฝึกหัดจำเป็นต้องรู้ก็คือต้องรู้ตำแหน่งของเสียงแคนว่าลูกใดเป็นเสียงใด ลูกใดคู่กับลูกใด นอกจากนี้ยังต้องรู้ตำแหน่งของนิ้วมือด้วยว่านิ้วใดใช้กดหรือนับลูกใดบ้าง

เนื่องจากแคนแปดมีลูกแคนข้างละแปดลูก จำเป็นต้องแบ่งหน้าที่ให้เป็นระบบดังนี้คือ

1. หัวแม่มือ มีหน้าที่กดได้เฉพาะลูกที่หนึ่ง (ลูกที่อยู่ใกล้รูเป่าที่สุด)
2. นิ้วชี้ มีหน้าที่กดได้สองลูกคือลูกที่สองกับลูกที่สาม
3. นิ้วกลาง มีหน้าที่กดได้สองลูกคือลูกที่สี่กับลูกที่ห้า
4. นิ้วนาง กดได้สองลูกคือลูกที่หกกับลูกที่เจ็ด
5. นิ้วก้อย มีหน้าที่กดได้ลูกเดียวคือลูกที่แปด คือลูกเล็กที่สุดที่อยู่ปลายสุด ดังแผนผังข้างล่าง

แผนผังแสดงการวางนิ้ว

แคนเป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญที่สุดของชาวผู้ไทย เพราะการบรรเลงดนตรีทุกอย่างของชาวผู้ไทยจะต้องอิงแคนเป็นหลัก และทำนองเพลงของเครื่องดนตรีต่าง ๆ ก็ล้วนแล้วแต่ยึดแบบอย่างของเพลงแคนทั้งสิ้น ในสมัยโบราณพวกหนุ่ม ๆ นิยมเป่าแคน ดัดพิณ เดินไปบ้านสาวหรือไม่ก็ไปงานบุญพระเวสฯ พวกหนุ่ม ๆ จะพากันเป่าปี เป่าแคน ดัดพิณ สีซอ เลาะคามคูบหรือผาม (ปะรำ) พร้อมกับลำเคี้ยวสาวไปด้วยซึ่งเรียกว่า “ลำเลาะคูบ” แต่ในปัจจุบัน ประเพณีต่าง ๆ เหล่านี้สูญไปแล้ว คงเหลือแต่การบรรเลงประกอบลำและประกอบพ็อนในงานที่มีการจ้างหาในรูปแบบอื่น ๆ

การผสมวงของดนตรีผู้ไทยไม่มีกำหนดมาตรฐานตายตัว ขึ้นอยู่กับความสะดวกและสิ่งที่มีพอจัดหาได้ ซึ่งส่วนมากแล้วจะประกอบด้วยแคน พิณ ซอและปี่เป็นหลัก ส่วนเครื่องกำกับจังหวะอื่น ๆ อาจจะมีหรือไม่มีก็ได้ เช่น กลอง กรับหรือฉิ่ง ฉาบ เป็นต้น แต่ดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบการฟ้อนนั้น เครื่องดนตรีที่สำคัญที่สุดคือกลอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลองหาง (กลองยาว) กลองคุ่ม (กลองที่มีสองหน้า-ตะโพน) กลองกระเบื้อง (กลองหน้าเดียว-ระฆัง) หมากกับแก้มหรือหมากกึ่งแก้ม (กรับ) หมากกลิ้งกล่อม (โปงกลาง-ระนาด) สิ่ง (ฉิ่ง) และแสง (ฉาบ)

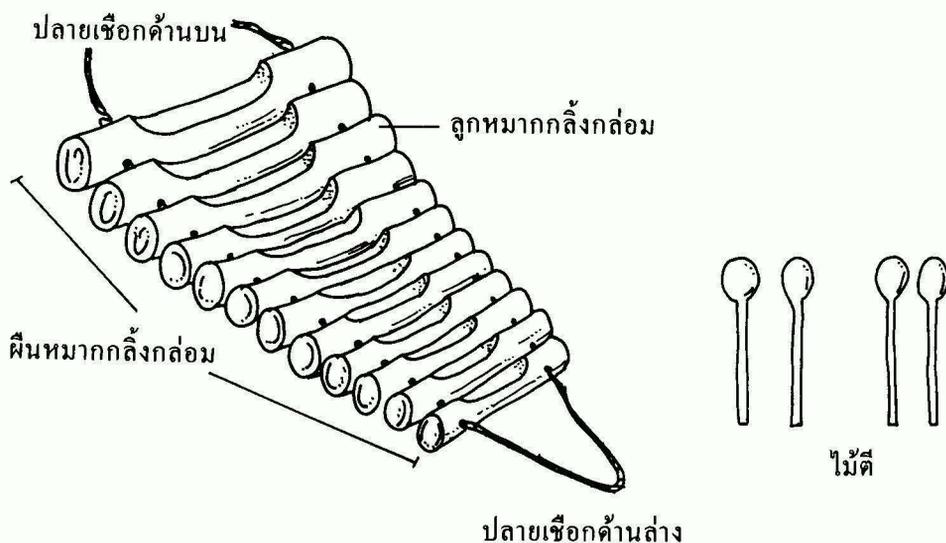
เพลงแคนของผู้ไทยมีอยู่ทำนองเดียวแต่เล่นได้สองทางคือทางเสียงแหลม ซึ่งประกอบด้วยเสียง เร ฟา ซอล ลา โด อาจจะเรียกว่า “ลายผู้ไทยน้อย” นิยมเป่าประกอบหมอลำฝ่ายหญิง และเป่าประกอบหมอลำเหยา อีกทางหนึ่งคือเสียงทางทุ้ม ประกอบด้วยเสียง ลา โด เร มี ซอล อาจจะเรียกว่า “ลายผู้ไทยใหญ่” นิยมเป่าประกอบหมอลำฝ่ายชาย ตามตัวอย่างโน้ตดังนี้

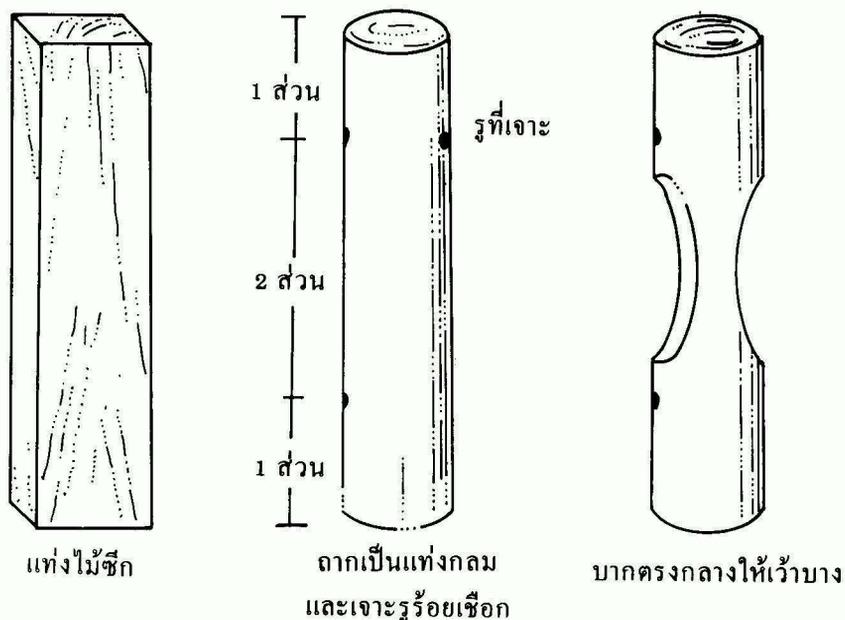
5. หมากกลิ้งกล่อม (หมากโปงกลาง)

หมากกลิ้งกล่อมเป็นระนาดขนาดใหญ่ มีชื่อเรียกกันหลายอย่าง เช่น ระนาดยักษ์ ระนาดอีสาน หมากขอลอ และหมากโปงกลาง เป็นเครื่องดนตรีที่มีมาแต่โบราณ ที่ได้ชื่อว่าระนาดก็เพราะรูปร่างคล้ายระนาด ที่ได้ชื่อว่าหมากขอลอเพราะแต่ละลูกมีเสียงดังคล้ายเสียงขอลอ (เกราะ) ของผู้ใหญ่บ้าน ที่ได้ชื่อว่าหมากโปงกลางเพราะมีเสียงดังเหมือนเสียงโปงกลาง (กระดิ่งสำริด) ที่ผูกไว้หลังวัวต่าง (วัวที่บรรทุกเป็ลีนค้า) ในสมัยโบราณที่ดัง “โปงกลาง-โปงกลาง” ที่ได้ชื่อว่า “หมากกลิ้งกล่อม” เพราะมีเสียงไพเราะสามารถกล่อมให้ผู้ฟังเคลิบเคลิ้มหลับใหลได้

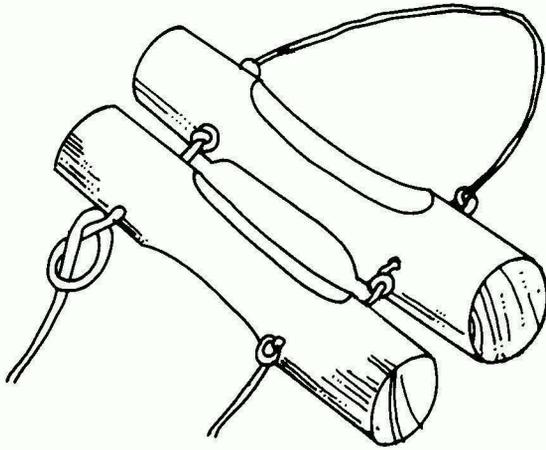
หมากกลิ้งกล่อมแบ่งส่วนประกอบออกเป็น 2 ส่วนคือผืนหมากกลิ้งกล่อมและไม้ตี ผืนหมากกลิ้งกล่อมประกอบด้วยท่อนไม้ที่ตัดและตากให้ได้ขนาดใหญ่เล็กและสั้นยาวลดหลั่นกันตามระดับเสียงที่ต้องการ ส่วนไม้ตีนั้นมี 2 คู่ คู่หนึ่งสำหรับคนตีลูกกล่อม อีกคู่หนึ่งสำหรับคนตีลูกไล่ ลูกหมากกลิ้งกล่อมมีจำนวนประมาณ 12 ลูก ใช้เชือกร้อยรวมกันเข้าเป็นผืน เวลาจะใช้ตีจะต้องนำไปแขวนตามเสาในลักษณะห้อยลงมา ส่วนปลายเชือกด้านล่างบางที่ผู้ตีก็ผูกไว้กับขาหรือเอวของตน บางที่ก็ผูกกับเสาอื่น ๆ ปัจจุบันเสาหมากกลิ้งกล่อมนิยมทำสำเร็จรูป เพื่อสะดวกในการติดตั้งเวลาจะบรรเลง

หมากกลิ้งกล่อมทำจากไม้เนื้อแข็ง ที่นิยมกันมากคือไม้หมากหาดและไม้หมากเหลื่อม เมื่อโค่นต้นไม้ลงแล้ว ช่างจะเลื่อยลำต้นออกเป็นท่อนขนาดสั้นยาวตามต้องการ จากนั้นจะใช้ขวานผ่าออกเป็นซี่ขนาดโตกว่าลูกหมากกลิ้งกล่อม ใช้มีดถากและตัดแต่งให้เป็นแท่งกลม เจาะรูร้อยเชือกด้วยส่วหรือส่ววน แล้วถากตรงกลางให้เว้าบางเข้าให้ได้เสียงเท่ากับเสียงแคนดวงที่จะใช้ประกอบกัน โดยจะทำลูกยาวคือลูกที่มีเสียงต่ำที่สุดก่อน ซึ่งอาจจะเป็นเสียง “มี” หรือเสียง “ลา” ก็ได้ ต่อจากนี้จึงจะทำลูกอื่น ๆ ซึ่งมีเสียงสูงขึ้นและขนาดสั้นและเล็กลงเรื่อย ๆ จนครบ ใช้เชือกปอหรือเชือกไนลอนร้อยลูกหมากกลิ้งกล่อมเข้าเป็นผืนและผูกปมเป็นข้อเอาไว้ระหว่างลูกต่าง ๆ ดังรูป

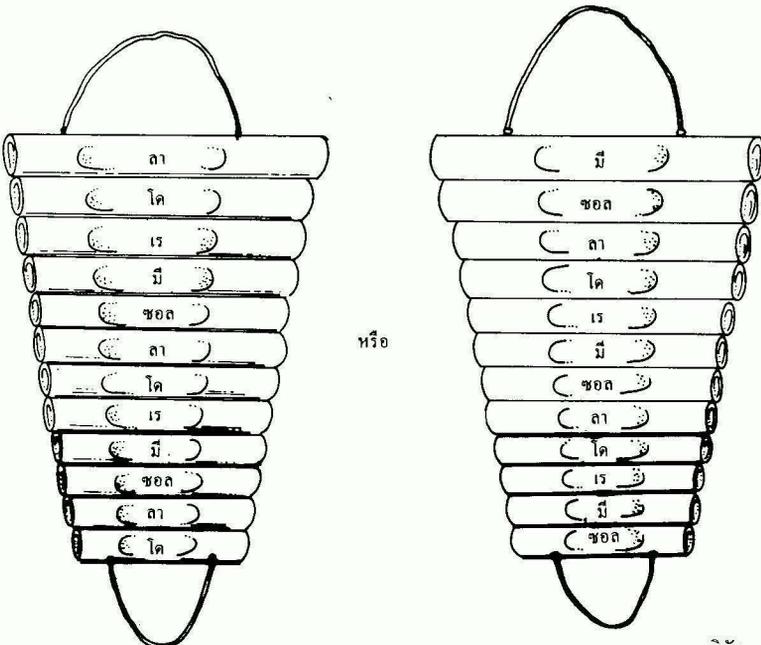

ปมเชือก

การเทียบเสียงลูกหมากกลิ้งกล่อมใช้เทียบกับเสียงแคนเป็นหลัก แต่เทียบเอาเพียง 5 เสียงเท่านั้น เพราะหมากกลิ้งกล่อมมีห้าเสียงคือ โด เร มี ซอล ลา การจัดลำดับเสียงของลูกหมากกลิ้งกล่อมจัดได้เป็นหลายอย่าง แต่ที่นิยมมากที่สุดคือจัดให้เสียง “ลา” หรือเสียง “มี” เทียบกับลูกที่มีเสียงต่ำสุด (ลูกใหญ่และยาวที่สุด) เมื่อรวมเข้าเป็นชุดก็จะเป็นเสียงดังนี้คือ ลา โด เร มี ซอล ลา โด เร มี ซอล ลา โด หรือ มี ซอล ลา โด เร มี ซอล ลา โด เร มี ซอล

การเทียบเสียงหมากกลิ้งกล่อมกับแคนอาจทำได้สองวิธีคือ ทำหมากกลิ้งกล่อมให้ตรงกับเสียงแคนที่จะใช้ หรืออาจจะทำแคนให้ตรงกับเสียงหมากกลิ้งกล่อมก็ได้ แต่การปรับเสียงลูกหมากกลิ้งกล่อมนั้นทำได้สองวิธีคือ ถ้าต้องการให้เสียงสูงขึ้นให้ตัดลูกให้สั้นเข้า หากต้องการให้เสียงต่ำลงก็ปาดตรงกลางลูกให้บางเข้าแต่ก็ปรับเสียงลงได้เพียงเล็กน้อย หมากกลิ้งกล่อมเมื่อทำเสร็จแล้วจะได้เสียงดังนี้

การฝึกตีหมากกลิ้งกล่อมนี้บางคนก็ฝึกหัดด้วยตนเองตามที่ได้สังเกตและได้ยินได้ฟังมา เพราะเพลงที่ใช้ตีหมากกลิ้งกล่อมก็เป็นเพลงเดียวกับที่ใช้เป่าแคนหรือตีกระจับปี่นั่นเอง บางคนก็เรียนจากครูโดยตรงก็มี แต่โดยหลักการแล้วการฝึกหัดตีหมากกลิ้งกล่อมขั้นแรกต้องหัดตีลูกให้ถูกต้องและแม่นยำตามเสียงที่ต้องการ ต่อจากนั้นก็หัดใช้มือให้ถูกต้องว่าเมื่อไรจะใช้มือซ้ายหรือมือขวา หรือทั้งสองมือพร้อมกัน พยายามฟังการบรรเลงของคนอื่นให้มาก ๆ เพื่อจะได้นำทำนองที่ไพเราะของเพลงต่าง ๆ มาปรุงแต่งเข้าเป็นของตน ส่วนคนที่ตีลูกกล่อม (ลูกเสพ) ก็จะตีเสียงคู่ห้าเพอร์เฟกต์ ลา-มี เป็นเสียงขึ้นไว้สำหรับทางสายใหญ่ สำหรับทางสายน้อยก็จะใช้เสียงกล่อม เร-ลา เป็นเสียงขึ้น ผู้ตี (ชาวไทยใช้คำว่า “ตอย” แทนคำว่า “ตี” หรือ “ตี”) ลูกเสียงกล่อมจะต้องตีให้เข้ากับจังหวะลีลาของแต่ละเพลง

หมากกลิ้งกล่อมเป็นเครื่องดนตรีที่มีเสียงกังวานและไพเราะยิ่งอย่างหนึ่ง จะใช้บรรเลงเดี่ยวหรือบรรเลงผสมวงกับเครื่องดนตรีพื้นบ้านอื่น ๆ ก็ได้ เช่นผสมกับกระจับปี่ แคน ฉิ่ง กลอง ลึงและแสง วงดนตรีที่มีหมากกลิ้งกล่อมเหมาะที่จะบรรเลงเป็นดนตรีล้วน ๆ และเหมาะอย่างยิ่งสำหรับบรรเลงประกอบการฟ้อนรำต่าง ๆ แต่ถ้าจะบรรเลงประกอบการลำจะต้องจัดระบบเสียงให้สมดุลระหว่างเสียงดนตรีกับเสียงลำ มิฉะนั้นแล้วเสียงดนตรีจะดังกลบเสียงลำหมด

เดิมหมากกลิ้งกล่อมนิยมใช้เฉพาะในหมู่ชาวไทย แต่ต่อมาได้แพร่หลายไปยังกลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มลำแคน ฉะนั้นเพลงที่ใช้สำหรับบรรเลงหมากกลิ้งกล่อมจึงมีทั้งเพลงดั้งเดิมของชาวไทยและเพลงของกลุ่มลำแคน ทั้งยังตั้งชื่อเพลงหรือลายให้เป็นที่น่าสนใจต่าง ๆ นานา เช่น ลายกาเดิน-ก่อน ลายแม่ยังกล่อมลูก ลายผู้ไทยเลาะตูป ลายลมพัดพร้าว ลายนกใส่บินข้ามทุ่ง เป็นต้น แต่ละลายต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นลายที่ดัดแปลงมาจากลายผู้ไทยใหญ่หรือลายผู้ไทยน้อยแทบทั้งสิ้น เพียงแต่ทำให้จังหวะลีลาแปลกออกไป เช่น ให้ช้าหรือเร็ว ว่างเวง โศกเศร้า หรือตึกตักขึ้น ดังตัวอย่างโน้ตต่อไปนี้

ก. ลายผู้ไทยใหญ่แบบดั้งเดิมเรียบ ๆ

The image shows two systems of musical notation. Each system consists of two staves: the top staff is labeled 'ทำนอง' (Melody) and the bottom staff is labeled 'เสียงกล่อม' (Accompaniment). The notation is in a 4/4 time signature. The first system shows a simple melody with a steady accompaniment. The second system shows a similar melody but with some rests in the accompaniment staff.

ข. ลายผู้ไทยใหญ่ที่ตัดแปลงจังหวะสี่ลาออกไป

ทำนอง

เสียงกล่อม

ทำนอง

เสียงกล่อม

การรำผู้ไทย

การรำผู้ไทยหมายถึงการขับร้องเพลงที่เป็นทำนองดั้งเดิมของชาวผู้ไทย (ไม่ได้หมายถึงการรำผู้ไทย เพราะถ้าจะให้หมายถึงการรำผู้ไทยจะต้องใช้คำว่า การฟ้อนผู้ไทย) ผู้ขับร้องหรือผู้รำ เรียกว่า “หมอลำ” ซึ่งมีทั้งหมอลำชายและหมอลำหญิง อาจจะมีคนเดียวหรือหลายคนขึ้นอยู่กับลักษณะและประเภทของการรำ

ประเภทของการรำผู้ไทย

ลำผู้ไทยหากจะแบ่งตามลักษณะของจุดมุ่งหมายหรือประโยชน์ของการรำแล้วอาจแบ่งได้เป็น 7 อย่างคือ

1. ลำเถาะบ้าน เป็นการรำของพวกคนหนุ่มที่พากันเดินไปตามทางในหมู่บ้านยามค่ำคืน เพื่อไปเกี่ยวสว ขณะเดินทางไปบางคนก็เล่นเครื่องดนตรี เช่น เป่าแคน ค่อยกระຈប់ปี (ตีคพิณ) เป่าปี่ ตีดจ้องหน่อง บางคนก็ลำได้ก็ลำประสานเสียงกับเครื่องดนตรี การรำในลักษณะอย่างนี้จึงเรียกว่า “ลำเถาะบ้าน”
2. ลำเถาะภู เป็นการรำของหนุ่มหรือสาว ขณะออกไปตามไร่นาหรือตามภู เช่น ไปเก็บผัก หักฟืนหรือของป่าอื่น ๆ เมื่ออยู่กับธรรมชาติที่นำเร็นรมย์ก็มักจะอดลำไม่ได้ จึงเกิดการลำขึ้น หนุ่มบางคนก็ประทับใจเสียงสาวที่ลำแถวตืนภูก็เกิดอารมณ์ผูกพันถึงกับตามไปเกี่ยวพาราสีจนได้แต่งงานกันก็มี
3. ลำเถาะตือบ เป็นการรำเกี่ยวกับระหว่างหนุ่มสาวที่ไปเที่ยวงานเทศกาล ที่สำคัญคืองานบุญพระเวสข ในงานนี้แต่ละหมู่บ้านก็จะมีที่พักชั่วคราวสร้างไว้ค่อนรับภายในวัด ปรำที่พักที่สร้างไว้นี้เรียกกันว่า “ผาม” หรือ “ตือบ” ส่วนในหรือส่วนที่ยกพื้นเป็นที่สูงก็จะเป็นที่พักของภิกษุสามเณร

ประรำส่วนนอกก็จะเป็นที่พักของอุบาสกอุบาสิกาที่มาในงานรวมทั้งสาว ๆ ก็จะพากันนั่งอยู่ตามขอบประรำเหล่านี้ หนุ่มทั้งหลายพร้อมด้วยเครื่องดนตรีอันได้แก่ปี่ แคน ซอ และกระจับปี่ ก็จะพากันเดินเลาะเลียบดู มองหาสาวสวยที่ถูกใจเข้าไปลำเกี้ยว ฝ่ายหญิงอาจตอบด้วยคำผญา (คำเกี้ยวที่กล่าวเป็นกลอน) การลำนี้จึงเรียกว่า “ลำเลาะดูบ”

4. ลำลงช่วง เป็นการลำเกี่ยวกับระหว่างหนุ่มสาวขณะลงช่วงขึ้นฝ้าย ในหน้าหนาวสาวผู้ไทยจะพากันรวมกลุ่มกันขึ้นฝ้ายตามบริเวณลานบ้าน โดยสร้างเป็นยกพื้นปูด้วยฟาก มีสาวประมาณ 3-5 คนนำทลาคั้นฝ้ายของตนมาตั้งบนยกพื้น ทำงานไปเรื่อย ๆ ตรงกลางช่วงหรือข้างช่วงจะมีไฟกองใหญ่ก่อไว้ให้ความอบอุ่นตลอดเวลา พวกหนุ่มก็จะพากันตระเวนหาสาวตามช่วงต่าง ๆ ถ้าชอบสาวใดที่ช่วงก็จะพากันแวะมาลำเกี้ยว ฝ่ายสาวก็จะตอบด้วยคำผญา การลำชนิดนี้จึงเรียกว่า “ลำลงช่วงขึ้นฝ้าย” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “ลำลงช่วง”

5. ลำเสี่ยงโชคชะตา เป็นการลำเพื่อทำนายโชคชะตาราசி แทนที่จะดูดวงแล้วทำนายด้วยคำพูดธรรมดา ก็ทำนายด้วยการลำให้ฟัง ซึ่งจะลำทำนายกันเป็นรายปีไปเลยทีเดียว โดยมากจะตรวจสอบโชคชะตาในปัจจุบัน โชคชะต้าย้อนหลังประมาณห้าปี และทำนายอนาคตอีกประมาณห้าปี หมอลำเสี่ยงโชคชะตา เป็นหมอลำผู้ชาย จะใช้เครื่องดนตรีประกอบหรือไม่ก็ได้ การลำเสี่ยงโชคชะตาเป็นการลำที่มีผู้นิยมมากชนิดหนึ่งในหมู่ชาวไทย

6. ลำอวยพร เป็นการลำอวยพรขอบคุณแก่ผู้นำจตุปัจจัยมาร่วมทำบุญในงาน ซึ่งอาจจะเป็นงานบุญที่วัดหรืองานบุญที่บ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติผู้ล่วงลับหรือที่เรียกกันว่า “บุญแจกข้าว” การลำนี้มีหมอลำผู้ชายและลำโดยไม่ต้องใช้ดนตรีประกอบ เพราะผู้ฟังต้องการฟังเฉพาะเสียงลำอวยพรของหมอลำเท่านั้น

7. ลำในพิธีเหยา พิธีเหยาเป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อการรักษาคนที่เจ็บป่วย ซึ่งในพิธีนี้ใช้การลำเป็นหลักและใช้แคนเป็นเครื่องเป่าประกอบการลำ ผู้ลำในพิธีเหยาเป็นผู้หญิง มีหลายคนแต่ผลัดเปลี่ยนกันลำ ตัวอย่างกลอนลำของหมอลำเหยามีดังต่อไปนี้

ห่านี่แม่นว่านอ ครันว่าเวรเฮานี้
 โยเค ทางไปมิทันแหล้ว
 เหมิดชูแนวมิทันแล้วเจ้าคุบอน ไทยเฮานา...
 โยเค ชาวซ้างเฮาอย่าได้เซาหลาย
 ชาวควายเฮาอย่าได้เซาซ้า
 อันว่าชาวซ้างม้าเฮาอย่าอยู่เหิงนาน นา...
 สามพันเฮยผู้ใดอยู่นำเจ้า
 เจ้าฮ้อยผู้ใดอยู่นำนาง เค...
 โยนอนคำแพงเฮยครันผู้ใดได้เฝ้า
 เจ้าผู้ใดได้อยู่แนม นา...

กลอนลำ

กลอนลำที่ใช้ในลำสุไทยเป็นกลอนที่มีลักษณะเดียวกันกับที่หมอลำของกลุ่มลำแคนใช้คือ กลอนบทหนึ่งจะมีอยู่ 4 วรรค ๆ หนึ่งมีอยู่ 4 จังหวะ ซึ่งหากจะคิดเป็นจำนวนคำหรือจำนวนพยางค์แล้ว วรรคหนึ่ง ๆ จะมีคำระหว่าง 7-12 พยางค์ ตัวอย่างเช่น

ครันแม่นชายเว้าแล้วแฉ้วหล่อนปมีหนี

แม่นนางตายเป็นผีพิซิงเป็นคำ

นำลงป่องยมภิบาลไว้ชะก่อน

บได้ซ็อนชาตินี้ชิหมายซ็อนชาติชิมมา

(คำที่ขีดเส้นใต้คือคำที่สัมผัสระหว่างวรรค)

วรรคหนึ่ง ๆ จะแบ่งออกได้เป็น 4 จังหวะดังนี้คือ

ครันแม่นชาย/ เว้าแล้ว/ แฉ้วหล่อน/ ปมีหนี

แม่นนางตาย/ เป็นผี/ พิซิง/ เป็นคำ

นำ/ ลงป่อง/ ยมภิบาล/ ไว้ชะก่อน

บได้ซ็อน/ ชาตินี้/ ชิหมายซ็อน/ ชาติชิมมา

(คำที่ขีดเส้นใต้คือคำที่ลงจังหวะหนัก)

หากจะเปรียบเทียบเป็นจังหวะด้วยโน้ตฝรั่งก็จะได้นดังนี้

4	ครันแม่น	ชายเว้า	แล้วแฉ้ว	หล่อนปมี	หนี
4	♫	♫	♫	♫	♫
	แม่นนาง	ตายเป็น	ผีพิซิง	ลงเป็น	คำ
	♫	♫	♫	♫	♫
	นำลง	ป่องยมภิ	บาลไว้ชะ	ก่อน	
	♫	♫	♫	♫	♫
	บได้	ซ็อนชาติ	นี้ชิขอ	ซ็อนชาติชิ	มา
	♫	♫	♫	♫	♫

นอกจากนี้ก็มีคำห้อยหน้าและห้อยหลังของแต่ละวรรค เพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ชัดเจน และได้อารมณ์ตามความหมายและรสของบทกลอน ตัวอย่างเช่น

คำห้อยหน้าของกลอนลำฝ่ายชายมีดังต่อไปนี้คือ โอนอ ว่าโอนอ โอนอนางเอย โอนอน้องเอย นางเอยนาง โอเคพระนางเอย โอเคน้องสาวเอย โอเคน้องเอย โอยสาวผู้ไทยเอย และ โอยสาวผู้ไทย ข้อยนี้เอย เป็นต้น

คำห้อยหน้าของกลอนลำฝ่ายหญิงก็มีคล้ายคลึงกันกับฝ่ายชายดังนี้คือ โอเดที่ชายเอย โอเด บ่าวที่ชายเอย โอเดที่ชายเอย โอเดอ้ายเอย โอเดบ่าวผู้ไทยเอย โอที่ชายเอย โอโยเดที่ชายเอย โอโยนอ ที่ชายเอย โอโนออ้ายเอย ก้อย ล้อย น้อย บ่าวไทไกลเอย อ้อย ล้อย น้อย บ่าวที่ชายเอย และอ้อย ล้อย น้อย บ่าวผู้ไทยเอย เป็นต้น

คำห้อยหน้ามักจะอยู่ตอนเริ่มต้นของบทกลอนของแต่ละฝ่าย เช่น

ชาย โอยสาวผู้ไทยเอย อ้ายนี้หมายมาหมั้นหมายมาพันความแต่ง
ผู้ไคซังโกรธอ้ายคอยถ้าหะเบ็งมือ

หรือ หญิง โอเคอ้ายเอย ออย่ามาติแดงเว้าเอาเสามาจักคอก

จักป้อถักข้อห้อยป้อถักปล้องมันสิเข้วใส่มือ เจ้าคาย

ส่วนคำห้อยหลังนั้นมีมากมาย บางคำก็ใช้เฉพาะฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง แต่ส่วนมากเป็น คำกลาง ๆ ที่ใช้ได้ทั้งฝ่ายชายฝ่ายหญิง เพราะเป็นเรื่องของเนื้อหาสาระของบทกลอน เช่น ขยายความ ในวรรคนั้น ๆ ให้ได้ความสมบูรณ์และชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น

ครันแม่นฟังเสียงเว้าเสียงจามาถ้อม่วน แท้นอนางเอย หรือ

ครันแม่นกาเว้าฮ้องงอยตอนางอย่าได้เว้าต่อ ผู้ไคเคอนางเคอ หรือ

ครันแม่นจักป้อถักข้อห้อยป้อถักปล้องมันสิเข้วใส่มือ เจ้าคาย

คำห้อยหลังส่วนใหญ่แล้วจะเป็นคำที่ต้องการเน้นหรือเพิ่มอารมณ์ความรู้สึกแก่บทกลอน เช่น การปลอบประโลมด้วยถ้อยคำที่สุภาพอ่อนโยนให้อีกฝ่ายหนึ่งเคลิบเคลิ้มและหลงใหล เกิดความรัก เกิดความเสนหาอาลัยอาวรณ์ซึ่งกันและกัน ดังตัวอย่าง

ชายนี้คิดฮอดน้องมือหนึ่งแม่นสามยาม คำเอย หรือ

พอแต่ลงเฮือนย้ายกรายไปก็เหลียวหล่า คำเอยโน หรือ

ขอให้สายสมรน้องกรุณาผายไผด แต่ถ้อน หรือ

ชายซิเอาะอ้อมอ้อยออยน้องว่าแต่ดี บุญมีเอย

ทำนองลำ

แม้ลำผู้ไทยจะแบ่งออกเป็นหลายประเภทเช่นลำโนพิริเฮยา ลำเสียงโซกชะตาราตี ลำอวยพร และลำเกี่ยวผญาต่าง ๆ แต่ลำผู้ไทยมีอยู่ทำนองเดียวเท่านั้น ซึ่งหากจะเทียบกับการลำของกลุ่มลำแคน แล้ว ก็จะเทียบได้กับทำนอง “ลำทางยาว” (ลำทำนองเอื่อน) นั่นเอง ลำผู้ไทยเป็นทำนองลำจังหวะช้า และเชือกเขินค่อนข้างไปทางโซก แต่ชาวผู้ไทยกลับไม่มีความคิดในเรื่องโซกหรือไม่โซก ฟังใจแต่เพียงว่า ทำนองลำผู้ไทยนั้นมีความไพเราะเป็นที่ถูกใจของชาวผู้ไทยดีแล้ว ถึงแม้ทำนองลำผู้ไทยจะมีอยู่เพียง ทำนองเดียว แต่เทคนิคการลำมีความวิจิตรพิสดารอย่างยิ่ง โดยเฉพาะถ้อยคำที่มีการเอื้อนเช่น คำห้อย หลังดังปรากฏตามโน้ตที่ถอดมามาคร่าว ๆ ดังนี้

ปัจจุบันการพ่อนผู้ไทยได้เป็นที่นิยมแพร่หลายเข้าไปยังสถานศึกษาต่าง ๆ ทุกระดับ เช่น ตามโรงเรียนประถมศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษา วิทยาลัยครู วิทยาลัยนาฏศิลป์ และมหาวิทยาลัย ทางวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ดก็ได้ส่งคณาจารย์ทางนาฏศิลป์ออกไปเก็บข้อมูลด้านการพ่อนผู้ไทยจากแหล่งต่าง ๆ นำมาสอนในวิทยาลัยนาฏศิลป์ และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคามก็ได้ทำการศึกษา ค้นคว้า นำมาสอนแก่นิสิตนักศึกษา ตลอดจนนำออกเผยแพร่ตามที่ต่าง ๆ อยู่เสมอ และเป็นที่ยินชอบแก่ผู้ได้ดูได้ชมเป็นอันมาก

การพ่อนผู้ไทยอาจจะมีผู้พ่อนเป็นหญิงล้วน หรือมีทั้งชายและหญิง ทั้งนี้ขึ้นกับลักษณะเนื้อหาของท่าที่พ่อน และจำนวนผู้พ่อนก็อาจจะมีตั้งแต่สองคนขึ้นไปถึงจำนวนเป็นร้อยก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่ความเหมาะสม

เครื่องแต่งกายฝ่ายหญิงประกอบด้วย เสื้อ ผ้าซิ่น ผ้าสบไผ่ ดอกไม้ ตุ่มหู สร้อยสังวาล และเข็มขัด เสื้อฝ่ายหญิงเป็นเสื้อแขนกระบอกยาวหรือแขนสามส่วนสีครามหรือสีดำ คอตั้งหรือคอธรรมดา ตรงปลายแขนหรือปลายคอเสื้ออาจทำเป็นแถบสีหรือแถบผ้าขิดที่สวยงาม ส่วนผ้าซิ่นนั้นอาจจะเป็นผ้าฝ้ายย้อมสีครามหรือสีดำ หรืออาจเป็นผ้ามัดหมี่มีเชิงเป็นลายขิดที่สวยงาม ผู้ที่ใส่ผ้าซิ่นที่แยกกับเสื้อจำเป็นต้องคาดเข็มขัด เช่น เข็มขัดนากหรือเข็มขัดเงิน แต่ผู้ที่ใช้ชุดเสื้อและผ้าถุงต่อกันก็ไม่จำเป็นต้องใช้เข็มขัด แต่ก็ยังนิยมทำเป็นแถบสีคาดไว้แทนเข็มขัด ผ้าสบไผ่ก็เป็นของจำเป็นมากสำหรับผู้พ่อนฝ่ายหญิง บางท่านก็เรียกว่าผ้าเปียงหรือแพรขาว อาจเป็นผ้าขิดหรือผ้าถัก ใช้พาดบนไหล่ซ้ายหรือพันเฉียงไหล่ซ้ายกับลำตัวด้านขวา หรือคล้องคอก็มี นอกจากนี้ฝ่ายหญิงนิยมปักดอกไม้สดแซมไว้ที่ผม มีตุ้มหู และสร้อยสังวาล เป็นต้น

การแต่งกายของฝ่ายชายนิยมใส่เสื้อม่อฮ่อมสีครามหรือสีดำแขนสั้น กางเกงขา กว้างสีเดียวกัน ใช้ผ้าขาวม้าคาดเอว และมีสร้อยสังวาล เช่นเดียวกับฝ่ายหญิง บางทีคณะพ่อนผู้ไทยอาจจะใช้หญิงแต่งตัวเป็นชาย โดยนุ่งกางเกงขาสั้นและใส่เสื้อม่อฮ่อม ผ้าขาวม้าคาดเอวและคาดศีรษะ

ท่าพ่อนของการพ่อนผู้ไทยมีผู้สืบต่อและปรับปรุงกันมากมายหลายท่า บางท่าก็ไม่มีชื่อเรียกเรียกกันแต่เพียงเป็นที่หมายรู้ว่า "ท่าพ่อนผู้ไทย" ท่าพ่อนผู้ไทยมีชื่อต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ * ท่าดอกบัวตูม ท่าดอกบัวบาน ท่าม้วนข้าง ท่ามโนราห์ ท่ากาเดินก้อน ท่าเสื่อออกเหล่า ท่าหนูมานถวายแหวน และท่าสิดาเถาะหาค และข้อมูลที่ได้จากอาจารย์ไชยบัณฑิต สาลีพันธุ์ โรงเรียนเรณูวิทยาการ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม เมื่อปี พ.ศ. 2528 ว่ามีท่าต่อไปนี้เป็น ท่าเตรียม ท่านกกระบาบิน ท่ากาเดินก้อน ท่านกไต่บินข้ามทุ่ง ท่าถวายแหวน ท่าเสื่อออกเหล่า ท่าเตี้ยเปิด ท่าก้อนข้าวเย็น ท่าพ่อนม้วน ท่าพ่อนสาย ท่าพ่อนบูชา ท่าจรเข้พาดหาง และท่าบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น

* จากคำบอกเล่าของ อาจารย์ปิ่น วงศ์เทพ

เครื่องดนตรีที่สำคัญที่สุดได้แก่แคนและกลองหาง นอกจากนี้อาจจะมีพิณ กระจับปี่ ซอ ปี่
หมากกลิ้งกล่อม (โปงลาง) กลองตุ้ม (ตะโพน) ลึง (ฉิ่ง) แสง (ฉาบ) หมากกับแก้ว (กรับ) ฉิ่ง (โหม่ง)
และพังกาต (ฉิ่งโบราณไม่มีปี่ม) เป็นต้น

เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบการฟ้อนผู้ไทยไม่มีกำหนดที่แน่นอนแต่อย่างใด แต่ส่วนใหญ่แล้ว
เป็นเพลงแคนลายผู้ไทยใหญ่หรือลายผู้ไทยน้อย ข้อสำคัญอยู่ที่จังหวะลีลาของเพลงและจังหวะลีลาของ
เสียงกลอง ซึ่งวรรคหรือประโยคหนึ่ง ๆ ของเพลงจะมี 4 จังหวะ ในการบรรเลงจะมีการขับร้องหรือไม่
ก็ได้

การฟ้อนผู้ไทยนอกจากจะให้ความรื่นเริงบันเทิงใจแก่ผู้ชมและผู้ฟ้อนเองแล้ว ยังเป็นสื่อ
ในการสร้างสรรค์สมาคมของคนหนุ่มสาวที่จะมีโอกาสได้รู้จักกัน เพื่อเลือกหาคู่ครองของตนต่อไป

สรุป

แม้ชาวผู้ไทยจะพยายามรักษาขนบประเพณีต่าง ๆ รวมทั้งการดนตรีและนาฏศิลป์ไว้ได้
เป็นอย่างดีก็ตาม แต่ก็พบว่ามีหลายสิ่งหลายอย่างที่ค่อย ๆ ผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมที่อยู่ข้างเคียง
เช่น คณะดนตรีผู้ไทยของชาวบ้านหนองโอ ตำบลโนนยาง กิ่งอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ก็รับ
เอาการเล่นหนังตะลุงของกลุ่มลำแคนจากจังหวัดอุบลราชธานี และรับเอาการเล่นลูกจากของภาคกลาง
(หรือของโคราช) เลิกใช้ซอบังไม้ไผ่ซึ่งเป็นซอดั้งเดิม หันมาใช้ซอปี่เล็กของกลุ่มลำแคน คณะหมอลำ
ของบ้านแก่นทราย ตำบลสำราญ อำเภอกำแพง จังหวัดกาฬสินธุ์ รับเอาวัฒนธรรมลำหมูกับหนังตะลุง
ของกลุ่มลำแคน และหมอลำผู้ไทยบางคนก็เคยฝึกหัดลำกลอนจากกลุ่มลำแคนจนเป็นหมอลำกลอนก็มี
หรือนิยมเป่าแคนลายอื่น ๆ ที่เป็นของกลุ่มลำแคน เช่น ลายสุดสะแนน ลายลำเพลิน เป็นต้น นอกจากนี้
หมอลำผู้ไทยบางคนยังหันไปเอาดีทางเล่นหมอลำหมูเป็นอาชีพด้วย

ถ้าจะว่าไปแล้วก็เป็นไปตามหลักทางเศรษฐกิจ หลักของประโยชน์ใช้สอย สิ่งใดที่ไม่ก่อให้เกิด
เกิดประโยชน์จึงไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้ สิ่งนั้นก็จะมีเสื่อมสูญไปในที่สุด สิ่งสิ่งงามหลายอย่างกำลัง
จะสูญสิ้นไป สมควรที่ผู้รู้และผู้มีบารมีทั้งหลายควรจะเอาใจใส่ หาทางอนุรักษ์และทำนุบำรุงศิลปะและ
วัฒนธรรมอันดีงามเช่น การดนตรีและนาฏศิลป์ของชาวผู้ไทยเอาไว้ โดยการส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัย
ให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป แล้วนำผลที่ได้จากการวิจัยออกเผยแพร่ในรูปแบบต่าง ๆ เช่นทำ
เป็นตำรา คู่มือการทำเครื่องดนตรี คู่มือการเล่นดนตรีแต่ละชนิด คู่มือการลำ และคู่มือการฟ้อน เป็นต้น

นอกจากนี้ควรรหาโอกาสให้ศิลปินพื้นบ้านได้ออกแสดงในงานต่าง ๆ ของราชการตลอดจน
ออกอากาศทางวิทยุและโทรทัศน์ ให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียน นิสิตนักศึกษาและผู้สนใจอื่น ๆ สร้างหลักสูตร
ดนตรีพื้นบ้านสำหรับการศึกษาระดับต่าง ๆ อย่างทั่วถึง

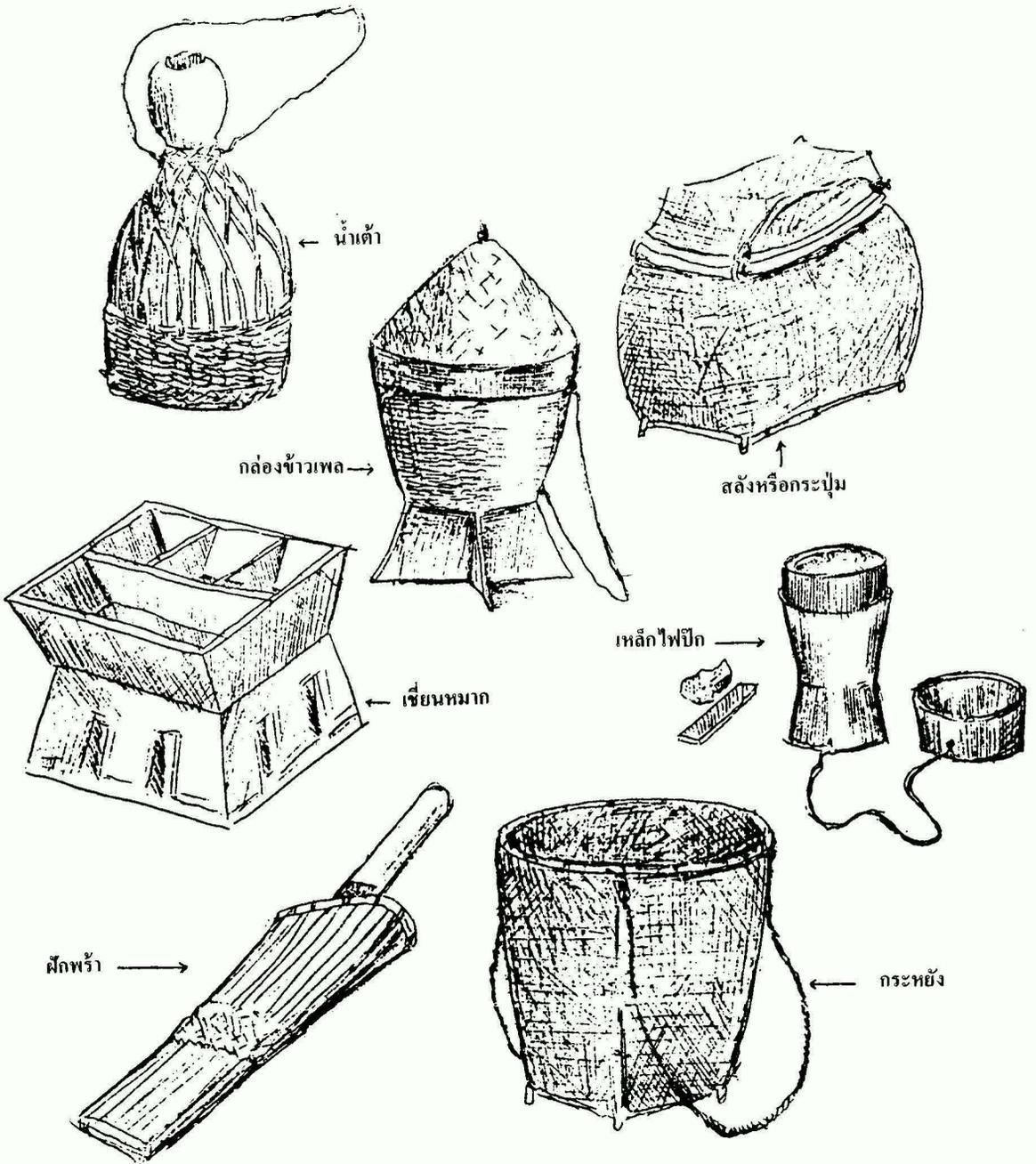
คำขอขอบคุณ

ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณ อวจารย์เมฆา คำบุศย์ โรงเรียนร้อยเอ็ดวิทยาลัย และอาจารย์มณี พันธุ์ทวี แห่งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ที่ได้กรุณาหาครูปเครื่องใช้ประจำครัวเรือนของ ชาวผู้ไทย และรูปเครื่องดนตรีผู้ไทย

นอกจากนี้ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณศิลปินชาวผู้ไทย ได้แก่ ศิลปินคณะบ้านโพนสว่าง ตำบล กุดสิมคุ้มใหม่ อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ คณะบ้านหนองโอ ตำบลโนนยาง กิ่งอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร คณะบ้านหนองแก่นทราย ตำบลสำราญ อำเภอกำแพง จังหวัดกาฬสินธุ์ ช่างแคน บ้านจำปาทอง (บ้านโพนตุม) ตำบลก้านเหลือง อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม อาจารย์ไชยบดินทร์ สาลีพันธ์ และคณะเพื่อนผู้ไทย โรงเรียนเรณูวิทยาการ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ตลอดจนผู้มีส่วน ช่วยเหลือในด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒที่กรุณาให้ทุนสนับสนุน ในการวิจัย

บรรณานุกรม

1. เกษรราช, ถวิล. ประวัติผู้ไทย. กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2512, 472.
2. จันลาวงค์, ถวิล. ผู้ไทยรำลึกกาฬสินธุ์ครั้งที่ 2. โรงพิมพ์รุ่งไค้, 2515, 62.
3. วงศ์ประทุม, ณรงค์. วิเคราะห์ภาษาไทย อำเภวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521, 95.
4. ชีวาศรี, นงลักษณ์. ลำผู้ไทย. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2525, 73.
5. ขนิษฐานันท์, วิไลวรรณ. ภาษาผู้ไทย. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520, 109.

รูปที่ 1. เครื่องใช้ประจำครัวเรือนของชาวผู้ไทย